

Onofrio di Giordano della Cava i Knežev dvor u Dubrovniku

Nada Grujić

Na osnovu dokumenata i arheoloških nalaza analizira se arhitektura Kneževa dvora u Dubrovniku koja je nastala između 1435. i 1463. godine i odredila sve kasnije obnove. Radovi se od 1438. izvode prema projektu, odnosno prema drvenom modelu i nacrtima napuljskog inženjera Onofrija di Giordanella Cava. Prati se kronologija i dinamika gradnje te otkrivaju obilježja Onofrijeve arhitektonске koncepcije. Obnovom starijih dijelova i dogradnjom novih u razmjeru kratkom roku, a pogotovo pravovremenim narudžbama brojnih konstruktivnih i klesanih elemenata preciznih dimenzija, Onofrio se potvrđuje kao vrsni voditelj gradilišta. Prostornim, tipološkim i oblikovnim inovacijama predstavlja se kao arhitekt koji dobro poznaje onodobnu arhitekturu Južne Italije a to znači i formalna pravila antičke rimske arhitekture: neka njezina načela primjenjuje na pročelju i u atriju Kneževa dvora. Po tome, upravo Onofrio di Giordano označuje pojavu renesanse u arhitekturi Dubrovnika.

Knežev dvor u Dubrovniku spomenik je duge građevinske povijesti i velikih transformacija. Utvrda koja je branila luku i katedralni sklop, postupno se preoblikovala u palaču. Nalazi slojevitih građevinskih struktura za vrijeme radova 1981. i 1982. godine koji su prethodili statičkoj sanaciji Dvora dokazali su da je na njegovom mjestu postojalo utvrđeno upravno sjedište od najranijih stoljeća naselja.¹ O ranim fazama Kneževa dvora svjedoče dubrovački kroničari i historiografi, a brojni objavljeni arhivski podatci govore o njegovu građevinskom razvoju do 1435. godine.² Srednjovjekovne pregradnje i umnožavanje funkcija upravnog središta pratili su rast grada i povećanje njegova teritorija. Sve izraženija reprezentativnost najistaknutijeg simbola svjetovne vlasti najprije komune i potom republike, dosegla je vrhunac u 15. stoljeću.

U tom stoljeću, u razmaku od samo trideset godina Knežev je dvor dva puta obnovljen: nakon požara 1435. i nakon eksplozije baruta 1463. godine. U Dubrovniku u to doba djeluju mnogi strani i domaći majstori, a ponajbolji su uposleni na Kneževu dvoru. Na njemu

će se stoga odraziti i svi problemi prijelomnog razdoblja za gotički i renesansni stil, pa je dubrovački Knežev dvor dobio važno mjesto i u našoj stručnoj literaturi. Međutim, izraziti je nerazmjer objavljenih radova o njegovoj skulpturi spram onih o kontekstu te skulpture, tj. o njegovoj arhitekturi; ocigledno je interes povjesničara umjetnosti zaokupljaо više skulptorski ukras nego razvoj arhitektonskog prostora. Uostalom, probleme stila, a pogotovo prve naznake renesanse bilo je zbog dostupnosti lakše, makar ne i važnije, dokazivati na arhitektonskom ukrasu i skulpturi.

Međutim, i arhitektura Kneževa dvora, osvarena tijekom dvije obnove 15. stoljeća nosi stilski obilježja. Ona će u ovoj prilici biti tek naznačena, najavljujući detaljniju razradu; zasada im je svrha dopuniti i ispraviti neke stavove, poglavito one o udjelu Onofrija di Giordanella. Naime, nakon požara 1435. godine Knežev dvor je obnovljen prema Onofrijevom projektu; obnovom nakon 1463. njegov tlocrtni raspored nije bio promijenjen već njegovi visinski gabariti, a u mnogim aspektima nastojalo se tada pa i kasnije ponoviti ranija rješenja. Bitno je stoga odrediti Onofrijev

projekt u odnosu na zatečene ostatke pret-hodnog zdanja i utvrditi što je Onofrio novoga, u pogledu arhitektonске tipologije i stila, mogao donijeti u Dubrovnik. Neosporno je, naime, da je ono što je izvedeno 40-ih godina bilo određujuće za sve buduće zahvate: i one nakon 1463. godine, pa i one nakon potresa 1520. i 1667. godine.

Obnova Kneževa dvora nakon 1435. godine

Kronologiju obnove Kneževa dvora prate brojni dokumenti: neki se ovdje objavljaju po prvi put u cijelini, neki s dijelovima koji dosada nisu privukli pozornost.³ Pisani izvori otkrivaju brojne sudionike gradnje: odluke donose knez, vijeća i oficijali, u izvedbi sudjeluju mnogi kipari, klesari, kamenari i zidari. Tijekom pet godina najintenzivnije obnove rade vodi protomagistar Onofrio di Giordano della Cava.

O okolnostima tog složenog poduhvata svjedoči suvremenik gradnje Filip de Diversis: »Godine 1435, u noći koja slijedi neposredno nakon blagdana svetog Lovre mučenika, vatara je progutala dubrovačku palaču, široku i prostranu, s nekoliko kula, koja je nekada bila utvrda. Uništeno je gotovo svo streljivo i svekoliko oružje, koje se ondje čuvalo za obranu grada i naoružavanje galija. Sva je ta oprema, obrambena i oružana, vrlo izdašno, lijepo i veličanstveno obnovljena i obilno nadopunjena u samo nekoliko mjeseci. Dubrovačka vlada je

odlučila ponovno izgraditi ovu palaču, još veličanstvenije građe, ne štedeći troška, a da se najveći dio stare utvrde koji ognjeni plamen nije uništilo sravnji sa zemljom i da nadglednik gradnje bude meštari Onofrio Jordanov de la Cava iz napuljskog kraja.«⁴

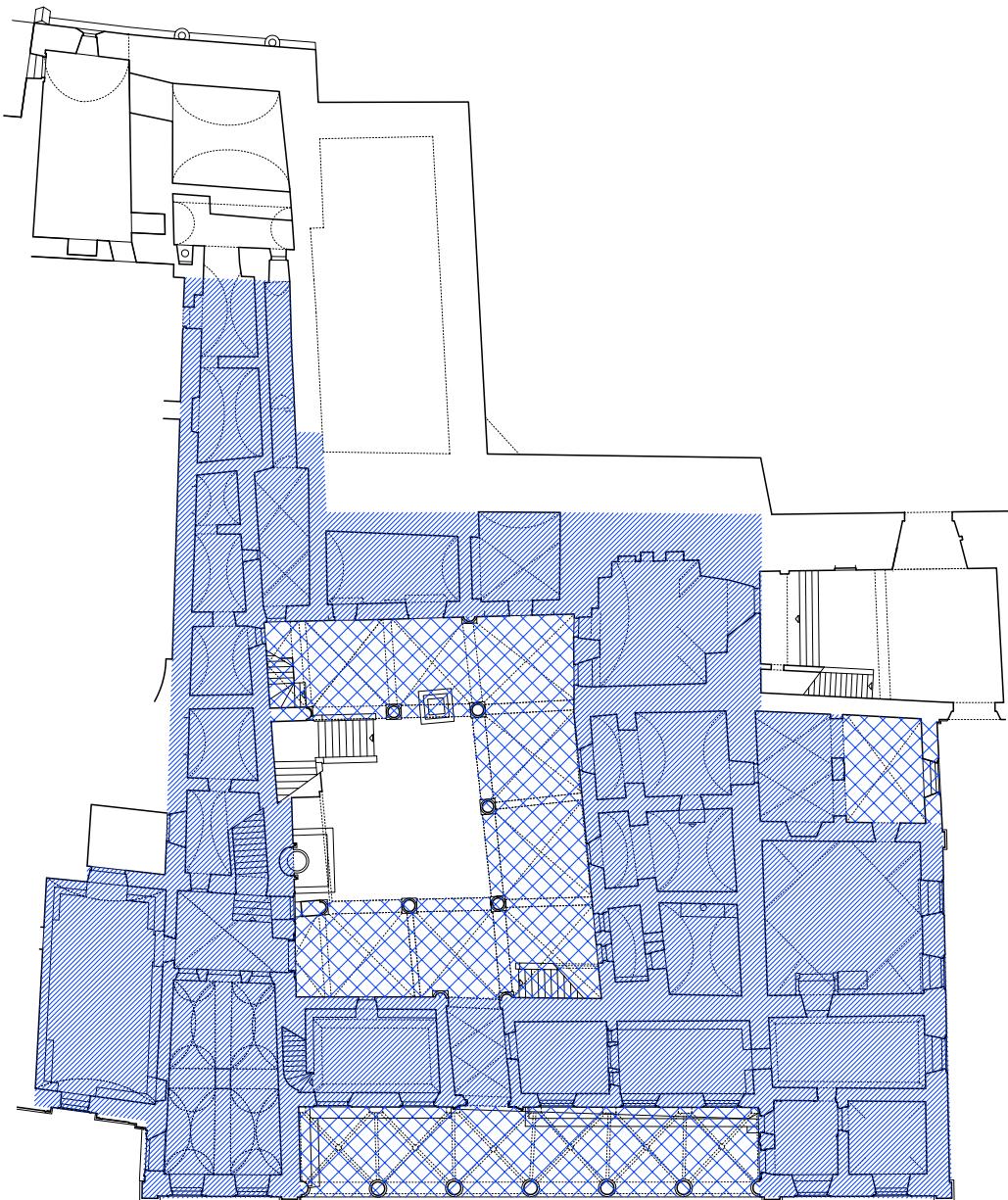
Vjerodostojnost opisa umanjuje samo pretjerana tvrdnja da je »vatra progutala dubrovačku palaču«, jer analiza i pisanih izvora i zidova pokazuju da su neki dijelovi bili u požaru pošteđeni te iskorišteni u obnovi koja će uslijediti.⁵ Neki su radovi i popravci izvršeni i u periodu od požara 10. kolovoza 1435. do Onofrijeva dolaska u Dubrovnik, odnosno do prihvaćanja njegova projekta i početka rada va pod njegovim vodstvom.

Radovi od 1435. do 1437. godine

Arhivski dokumenti pokazuju da su se usprkos velikim oštećenjima neke funkcije u Dvoru ipak mogle i dalje obavljati. Dana 11. kolovoza 1435. godine Vijeće umoljenih utvrđuje da je prethodne noći ogroman požar zahvatio dvor, da je izgorjela cijela oružarnica (*incendium maximum fuit in Pallacio Regiminis et totum armamentum combustum fuit*), te donosi niz odluka o sredstvima potrebnim za njihovu obnovu i odabire pet oficijala gradnje koji će tu dužnost obavljati iduće tri godine.⁶ Istoga mjeseca Vijeće umoljenih ovlašćuje kneza i Malo vijeće da pregovaraju s kapitolom Svete Marije o prepuštanju komuni obližnje kuće kanonika Dominika de Ribiza.⁷ Do kraja 1435. godine samo se jedan ugovor odnosi na rade: Radonja Bogetić i Božidar

Knežev dvor

Maloga vijeća od 10. lipnja proizlazi da su zidari dovršili neke radove koji se ne mogu nastaviti prije Onofrijeva povratka s Korčule.²⁷ Ujedno je to i prvi spomen imena »Anofrio« u vezi s obnovom Kneževa dvora. Te godine iz Dvora moraju u jednu privatnu kuću (*domus speciarij Johani Richi*) iseliti kancelarija i notarija, zajedno s knjigama i spisima zbog *edificationem et renovationem que fit de palatio regiminis*.²⁸ Bio bi to pouzdan znak da su otpočeli veliki radovi i na zapadnom krilu.

Diversisov opis Kneževa dvora u gradnji nastao je 1440. godine;²⁹ kako i sam na kraju piše, podatke o izgledu dvora i onome što će se u njemu nalaziti dobio je *a prothomagistro* – dakle od samog Onofrija: »Zidovi će biti od živog kamena vrsno obradenog i vrlo

mnogo urešeni reljefima, s velikim svodovima položenim na visokim i jakim stupovima, koji su dopremljeni morem, s Korčule. Kapiteli ili završeci tih stupova isklesani su s velikom pomnjom. Pet je jakih pravih stupova i dva pak druga polustupa, učvršćena uz jedan i uz drugi toranj. Na prvom je isklesan Eskulap, obnovitelj liječničkog umijeća (...). Na jednom stupu pri ulazu u palaču vidi se isklesana Salomonova prva pravedna presuda. Na jednom uglu glavnih vrata prikaz je rektora kako sluša pritužbe. Na ulazu u vijećnicu Maloga vijeća, o kojem će kasnije biti govora, nalazi se kip pravde koja drži natpis na kojem ovako slijedi: Po mojoj najvišoj zapovijedi vi svačiju pravdu branite. U dvoru će biti velika dvorana za sjednice svih dubrovačkih plemića u

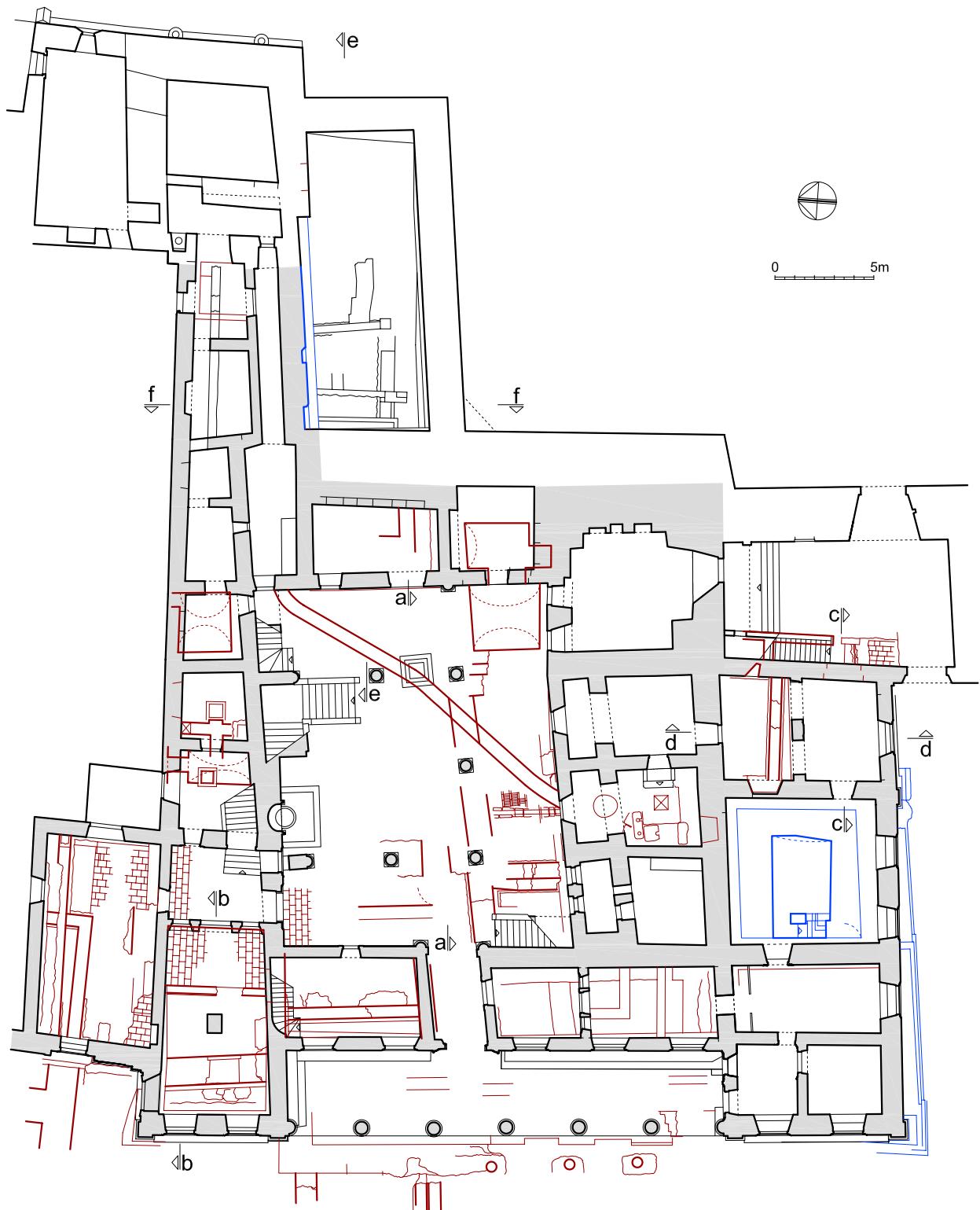
Opseg Kneževa dvora obuhvaćen Onofrijevim projektom (na tlocrtu prizemlja označen je plavom bojom)

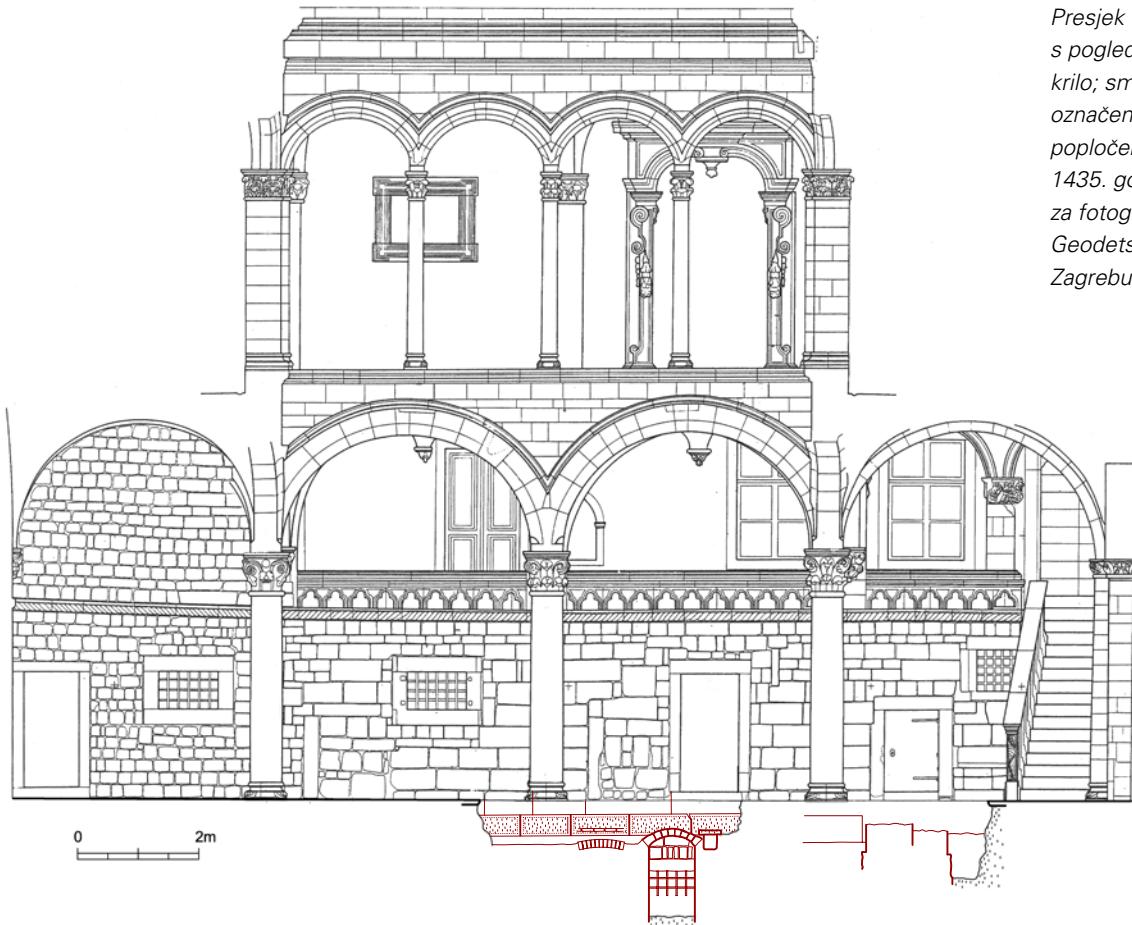

Tlocrt prizemlja Kneževa dvora (označen sivom bojom s nalazima građevinskih struktura ispod podova; smeđom bojom označeni su slojevi izgrađeni prije 1435., plavom bojom nalazi izgrađeni poslije 1435. koji u intervencijama nakon 1463. nisu zadržani)

Presjeke a, b, c, d, e, f snimili su i izradili Ivan Tenšek dia i Ivana Valjato-Vrus dia.
Kod iscrtavanja suradivali su studenti arhitekture Mladen Ilijević i Davor Zuljan.
Geodetsko snimanje tlocrta totalnom stanicom izvršila je Marijana Vojtić dia.

Presjek (a) kroz atrij s pogledom na južno krilo; smeđom bojom označeni su nalazi ispod popločenja, nastali prije 1435. godine (Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta u Zagrebu

logika kretanja i činjenica da druge mogućnosti za smještaj unutrašnje vertikalne komunikacije za pristup dvorani Velikog vijeća na katu nije ni bilo.⁷⁷ Pomna izrada i ukras prozorskog okvira s unutrašnje strane, neuoobičajeni za Dubrovnik, ukazuju da stubište nije imalo samo utilitaran već i reprezentativan karakter. U stubištu se ulazi iz predvorja nad čijim portalom je lik krilatog Andela s natpisom: *Pio, iusto providoq(ue) Rag(useorum) senatui Sacra Mens ...* Pitanje je da li se taj lik nalazi na svom izvornom mjestu.⁷⁸

O Onofrijevu dvoru Ragnina će reći: *L'anno di Cristo 1435 a Ragusa fu cominciato a fabricarsi da primi fondamenti el palazzo stupendo e magnifico e superbo sopra la piazza alla riva del mare de ogni gran principe degno per la abitazion dell Reggitori dela città di Ragusa con le colonne e portici in alcuna parte finiti ...*⁷⁹

Tako opisan Dvor ponovo je stradao u eksploziji baruta i u požaru 8. kolovoza 1463. godine: *magna furia et strage dictum palatum in ruinam traxit.*⁸⁰ Dokumenti će i opet pokazati da je bio teško oštećen ali da se, gdjegod je to bilo moguće, ponovio prethodni izgled

Onofrijeva dvora. To će, međutim, biti obrađeno u zasebnom tekstu.

Projekt Onofrija di Giordana

Točnija valorizacija Onofrijeve arhitektonske koncepcije Kneževa dvora, postala je moguća nakon istražnih radova i uvida u neke dotad nepoznate građevinske strukture, te njihovo povezivanje s dokumentima navedenim u prethodnom poglavlju. Za problem odnosa srednjovjekovnih slojeva i arhitekture 15. stoljeća bitnim su se pokazali nalazi ispod podova prizemlja, ispred zapadnog pročelja unutar južnog krila i uz bastion s istočne strane dvora. Ne ulazeći ovom prilikom u detaljnije opise sondi i njihovu analizu, istaknut će osnovne promjene na koje su ti nalazi ukazali: u odnosu na zatečenu građevinu, Onofrijev je dvor izgrađen na višoj koti te proširen sa sjeverne, južne i istočne strane.

Uzimajući ovdje u obzir samo posljednju fazu koja je prethodila Onofrijevom dvoru, razlika je u visini podova oko pola metra:

→
Presjek (b) kroz sjeverozapadnu kulu s pogledom na sjever; smeđom bojom označeni su nalazi iz vremena prije 1435., plavom bojom dijelovi nastali između 1435. i 1463. godine

Prolaz ispod atrija i otvor u sjevernoj fasadi južnog krila (snimio: M. Mojaš)

desno:

Dvostruki zid pronađen ispod popločenja u jugozapadnom dijelu atrija (snimio: M. Mojaš)

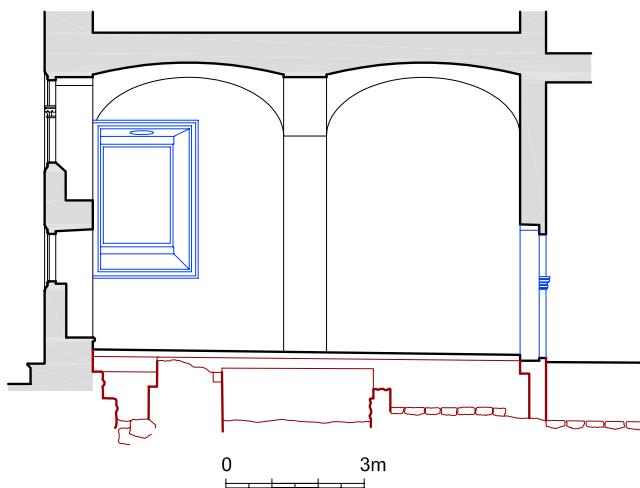
Popločenje između sjeverne fasade srednjovjekovnog Kneževa dvora i fontika pripojenog 1439. godine (snimio: M. Mojaš)

Pod od opeke u prostoriji zapadnog krila (notarija) (snimio: M. Mojaš)

sonda u atriju uz fasadu južnog krila pokazala je na nižoj koti (-45 cm) u odnosu na današnje popločenje, fragment starog opločenja opekom (debljine 4 cm) poredanom u vezu »ribljе kosti«.⁸¹ To starije popločenje položeno je na temeljnu stopu zida u kojem je prag negdašnjih zazidanih vrata. Nepravilnosti u strukturi zida dvorišne fasade južnog krila a pogotovo tlocrt pokazuju, da je svaka od tri prostorije nekada mogla imati zasebni segment uskog trijema, odnosno jedan njegov otvor.⁸² U središnjem dijelu zida na dubini od -60 cm otkriven je vrh bačvastog svoda podzemnog prolaza: otvor s rešetkom povezuje ga s jednom prostorijom ispod prizemlja južnog krila. Na tom kraju dubina od tjemena svoda do čvršćeg naboja ispod mulja, iznosi 130 cm. Prolaz skreće u blagom luku u sjeveroistočni ugao atrija: na tom kraju utvrđen je njegov pod na -240 cm. Premda nije bilo omogućeno istraživanje u većim dubinama (zbog vode koja se javlja na -230 cm), ovi su nalazi i još neke sonde pokazali da se ispod južnog i sjevernog krila te njegovog produ-

žetka do Kaznene kule nalaze prostorije koje su bile u funkciji i prije 1435. godine. Riječ je o zatvorima koji su po smještaju u pojedinim dijelovima dvora zadržali i nazive, primjerice, »donji«, »pod skalom« ili »od pućine«.⁸³ I u sjeverozapadnoj kuli otkriveno je više usporednih niže temeljenih zidova (S-J), a na dubini od 110 – 120 cm (zbog pada terena) pokazalo se i popločenje od pravilno poredanih kamenih ploča; pripadalo je negdašnjem prolazu između južnog skladišta fontika i strogog Dvora. Tu se pokazalo i njegovo staro sjeverno pročelje građeno od velikih kamenih blokova rustificirane obrade s dubokom fino klesanom rubnom vrpcom; blokovi su pore-

dani u pravilne nizove i mjestimice povezani olovnim sponama. Struktura ovog zida, kao i jednako obrađeni kvadri na fasadi južnog krila u atriju, između sadašnjeg popločenja i onog od opeke na -45 cm, pokazuje iznimnu kvalitetu gradnje u prethodnoj fazi.⁸⁴

Nakon istražnih radova ispod razine podova zatećenih 1982. i sondiranja zidova može se utvrditi perimetar dvora prije Onofrijeve obnove a postalo je i jasno koje je zidove prethodnog zdanja Onofrio iskoristio a koje nove zidove izgradio. U kontekstu urbanističkog razvoja grada važno je istaknuti da pravci zidova i srednjovjekovne jezgre i Onofrijevih dijelova u odnosu na kasnije obnovljene dijelove pokazuju isti kut otklona kao i prva dva starija sloja katedrale u odnosu na pravce zidova barokne katedrale.

Knežev je dvor Onofrijevim projektom u odnosu na srednjovjekovni sklop znatno povećao površinu. Prvo se proširio u smjeru sjevera: godine 1439. priključeno mu je južno skladište fontika.⁸⁵ U njegovu su prostoru (kasnije tzv. »Raguzina«) otkriveni ostaci najranijih slojeva: jedan zid u smjeru I-Z nastavlja se i ispred zapadnog pročelja. Njegova debljina, dubina i struktura pokazuju da je dio obrambenog obruča *castruma* kojim je bio obuhvaćen i prvi katedralni kompleks.⁸⁶ Samo su nalazi ispred pročelja pokazali da se Onofrijev dvor povukao s linije prethodnih građevina u smjeru istoka. Udaljeni 120 cm od današnjeg trijema, pronađeni su na nižoj koti tragovi jedne starije lože. Prema arhivskom podatku iz 1420. godine, loža ispred zapadnog pročelja bila je prigrada: imala je četiri stupa, svodove i terasu; služila je i kao sudnica.⁸⁷ Tri južna stupa imaju zidane temelje, a ležište četvrtog, sjevernog stupa uklesano je u jaki stepenasti temeljni zid koji seže do sjeverozapadne kule i pod pravim kutom se spaja s linijom ranije spomenutog sjevernog pročelja srednjovjekovnog dvora.⁸⁸

Južno krilo je prošireno u smjeru juga: dotadašnjem pročelju vrata su zapunjena⁸⁹ i prigraden mu je novi zid da bi oba postala razdjelnim zidom novog južnog krila. Slijed njegove izgradnje otpočinje od jugozapadne kule koja je preoblikovana i zbog novoga zapadnog pročelja: već su godine 1439. godine bili naručeni lukovi a potom i rebra križnih svodova od jedne do druge kule (*a turri de le campane usque ad turrim sancti Marci*). Sjeverozapadna se kula spominje 1290. godine.⁹⁰ Jugozapadna kula, nazvana 1439. kulom sv. Marka,⁹¹ a 1447. kulom Malog vijeća, nije ar-

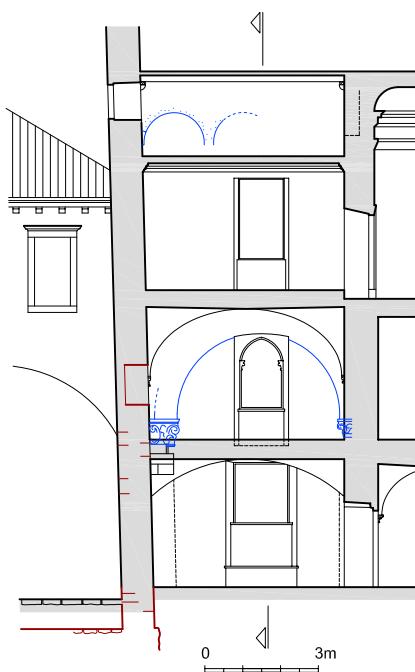
←
Temelji stare lože ispred
pročelja (snimio:
M. Mojaš)

Ležište stupa stare lože
(snimio: M. Mojaš)

Južna fasada (arhitektonski
snimak: Ivan Tenšek dia. i
Davorin Stepinac dia. 1976.)

Temelj jugozapadnog ugaonog
pilastra (snimio: M. Mojaš)

heološki istražena, no njezina bi se srednjovjekovna jezgra morala nalaziti unutar današnjeg znatno većeg volumena. S vanjske strane te kule otkriveni su temelji s proširenjem za ugaoni pilastar kule koji pokazuju da pravac južne fasade građene oko 1439. godine nije zadržan pri obnovi nakon 1463. godine. No, ostao je ugaoni pilastar jugozapadne kule koji označuje jedan kraj južne fasade kao i pilastar koji označuje njezin drugi istočni kraj, gdje je završavao prostor oružarnice; između dvora i starog gradskog zida sa romaničkim vratima pod Kaštelom (od Ponte) bio je tada slobodni javni prostor (*campus*).⁹² Srednji dio južnog krila bio je dovršen (barem u prizemlju i polukatu) prije 1441. kada se spominje »prostrani magazin« oružarnice u novoj palači. Njezino mjesto kasnije je zauzela »sudnica«; ispod njezinog popločenja otkrivena je prostorija (dugačka 5 m, široka 3 m, s podom na -130 cm) ožbukanih zidova i poda, u koju se silazilo s nekoliko stepenica koje su 1448. popravljane; ta je prostorija »umetnuta« u jednu veću koja s južne strane pokazuje zid debljine od 87–100 cm, pod na -140 cm i segment svoda od sedre čije je tjeme odsjećeno podom sudnice. Zbog tako dobro provedene izolacije nameće se zaključak da je unutrašnja prostorija služila za pohranu baruta. Po dovršenju oružarnice *campus* uz vrata pod Kaštelom bio je 1441. natkriven svodom koji visinom odgovara onima na polukatu.⁹³ Godi-

Presjek (d) kroz istočne prostorije južnog krila; smeđom bojom označeni su dijelovi nastali do 1435., plavom bojom dijelovi iz 1441. godine

Presjek (c) s pogledom na luk nekadašnjeg trijema iz istočnih prostorija južnog krila; smeđom bojom označeni su nalazi iz vremena prije 1435., a plavom bojom dijelovi izgrađeni 1441. godine

Zazidani luk trijema u južnom krilu (snimio: M. Mojaš)

Kapitel trijema u južnom krilu (snimio: B. Gjukić)

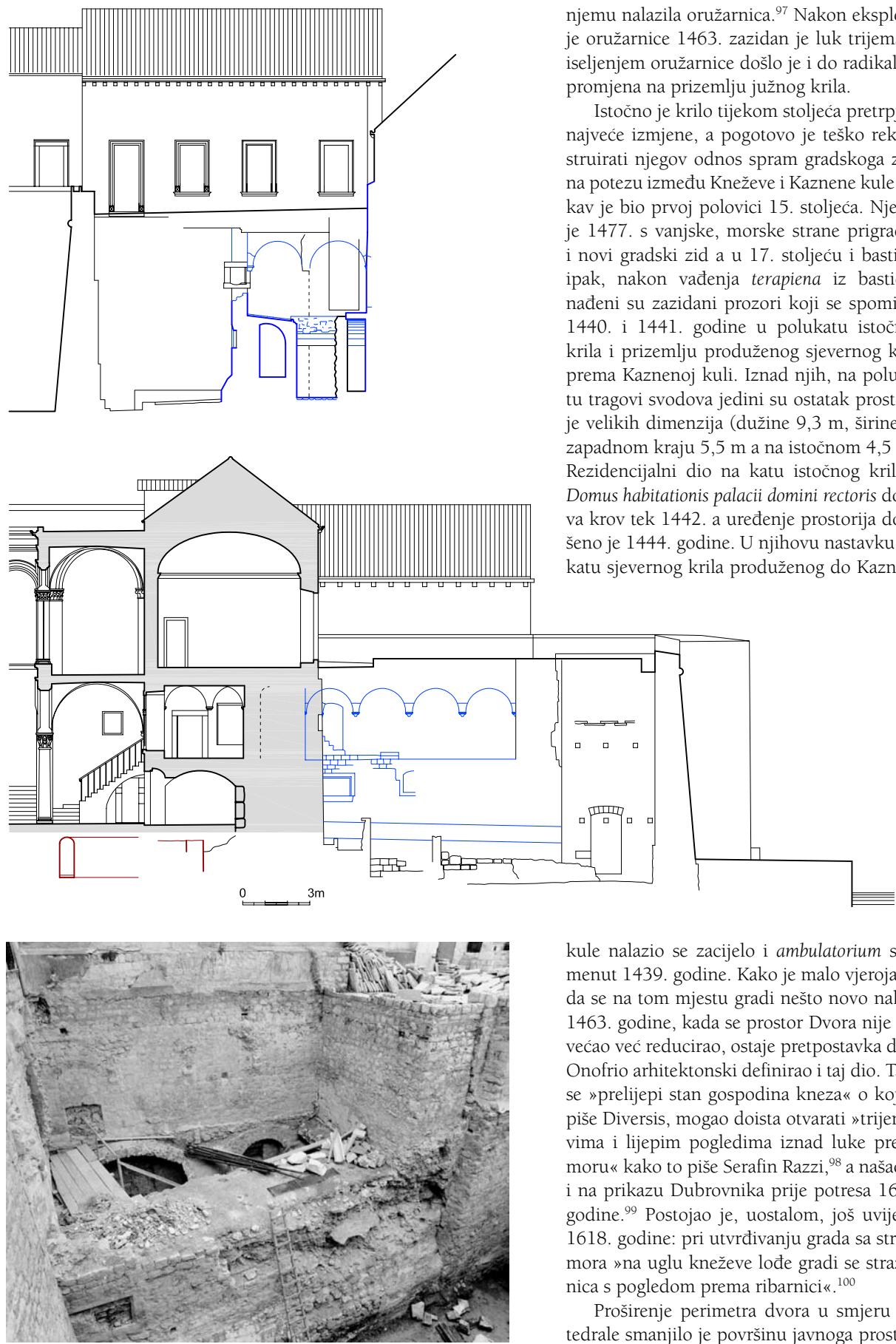
Presjek (f) kroz produžetak sjevernog krila s pogledom na zapad; plavom bojom označeni su nalazi ispod podova i na zidovima nastali između 1435. i 1463. godine

Presjek (e) kroz istočno krilo i pogled na produžetak sjevernog krila; plavom bojom označene su strukture ispod poda i nalazi na zidovima izgrađenim između 1435. i 1463. godine

Nalazi ispod terase između istočnog krila Dvora i Kaznene kule (snimio: M. Mojaš)

ne 1442. po Onofrijevoj se uputi (da se »nad svodom uz vrata *de la pointa* podigne još jedan svod«), južno se krilo i svojim prvim katom produžilo do starog gradskog zida. Trijem uz ta vrata spominje se još i 1445. godine (*subtus voltam que est prope portam portu*),⁹⁴ a bit će zazidan nakon 1464. godine kada se otvaraju tzv. unutrašnja vrata od Ponte.⁹⁵ S vanjske strane južne fasade ostala je vidljivom rubna

profilacija velikog polukružnog luka koji se iznutra, u prostoriji polukata sačuvao u punoj visini. Otkrivena su i dva kapitela negdašnjeg trijema koji potvrđuju njegovu dataciju.⁹⁶ Ako je vjerovati prikazu grada prije potresa i podatku iz 1445. godine, srednji dio novog južnog krila otvarao se vratima na trg iza katedrale, odnosno prema Pustijerni (*respiciens versus civitatem*), što je i logično sve dok se u

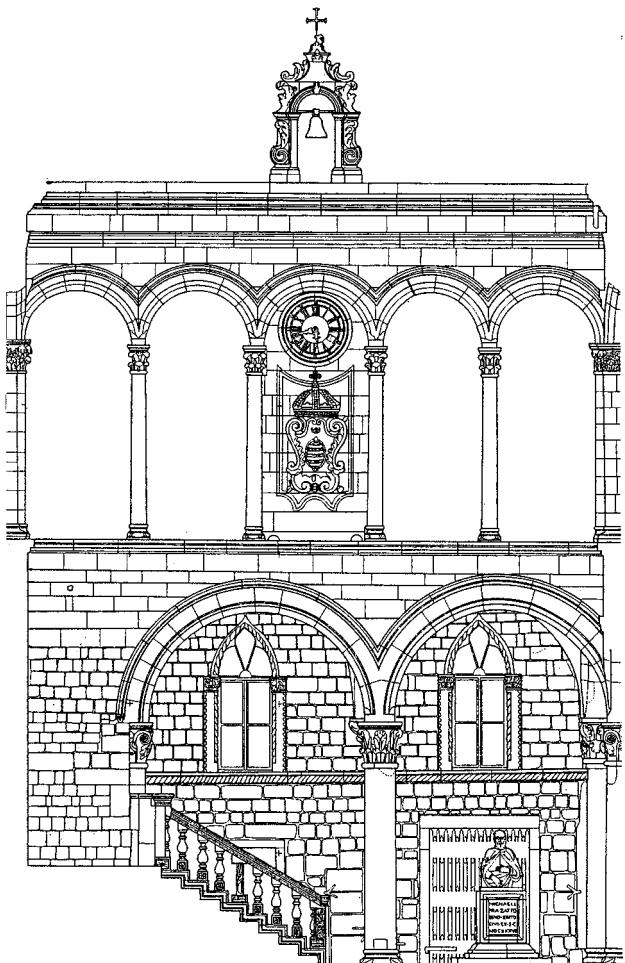
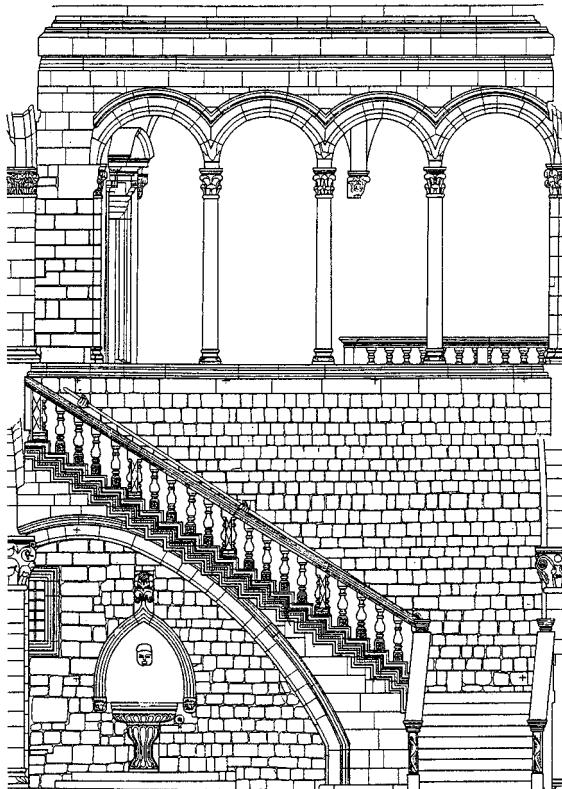

njemu nalazila oružarnica.⁹⁷ Nakon eksplozije oružarnice 1463. zazidan je luk trijema, a iseljenjem oružarnice došlo je i do radikalnih promjena na prizemlju južnog krila.

Istočno je krilo tijekom stoljeća pretrpjelo najveće izmjene, a pogotovo je teško rekonstruirati njegov odnos spram gradskoga zida na potezu između Kneževe i Kaznene kule kakav je bio prvoj polovici 15. stoljeća. Njemu je 1477. s vanjske, morske strane prigraden i novi gradski zid a u 17. stoljeću i bastion; ipak, nakon vađenja *terapiena* iz bastiona nadeni su zazidani prozori koji se spominju 1440. i 1441. godine u polukatu istočnog krila i prizemlju produženog sjevernog krila prema Kaznenoj kuli. Iznad njih, na polukatu tragovi svodova jedini su ostatak prostorije velikih dimenzija (dužine 9,3 m, širine na zapadnom kraju 5,5 m a na istočnom 4,5 m). Rezidencijalni dio na katu istočnog krila – *Domus habitationis palacii domini rectoris* dobiva krov tek 1442. a uređenje prostorija dovršeno je 1444. godine. U njihovu nastavku, na katu sjevernog krila produženog do Kaznene

kule nalazio se zacijelo i *ambulatorium* spomenut 1439. godine. Kako je malo vjerojatno da se na tom mjestu gradi nešto novo nakon 1463. godine, kada se prostor Dvora nije povećao već reducirao, ostaje pretpostavka da je Onofrio arhitektonski definirao i taj dio. Tako se »prelijepi stan gospodina kneza« o kojem piše Diversis, mogao doista otvarati »trijemovima i lijepim pogledima iznad luke prema moru« kako to piše Serafin Razzi,⁹⁸ a našao se i na prikazu Dubrovnika prije potresa 1667. godine.⁹⁹ Postojaо je, uostalom, još uvijek i 1618. godine: pri utvrđivanju grada sa strane mora »na uglu kneževe lode gradi se stražarnica s pogledom prema ribarnici«.¹⁰⁰

Proširenje perimetra dvora u smjeru katedrale smanjilo je površinu javnoga prostora

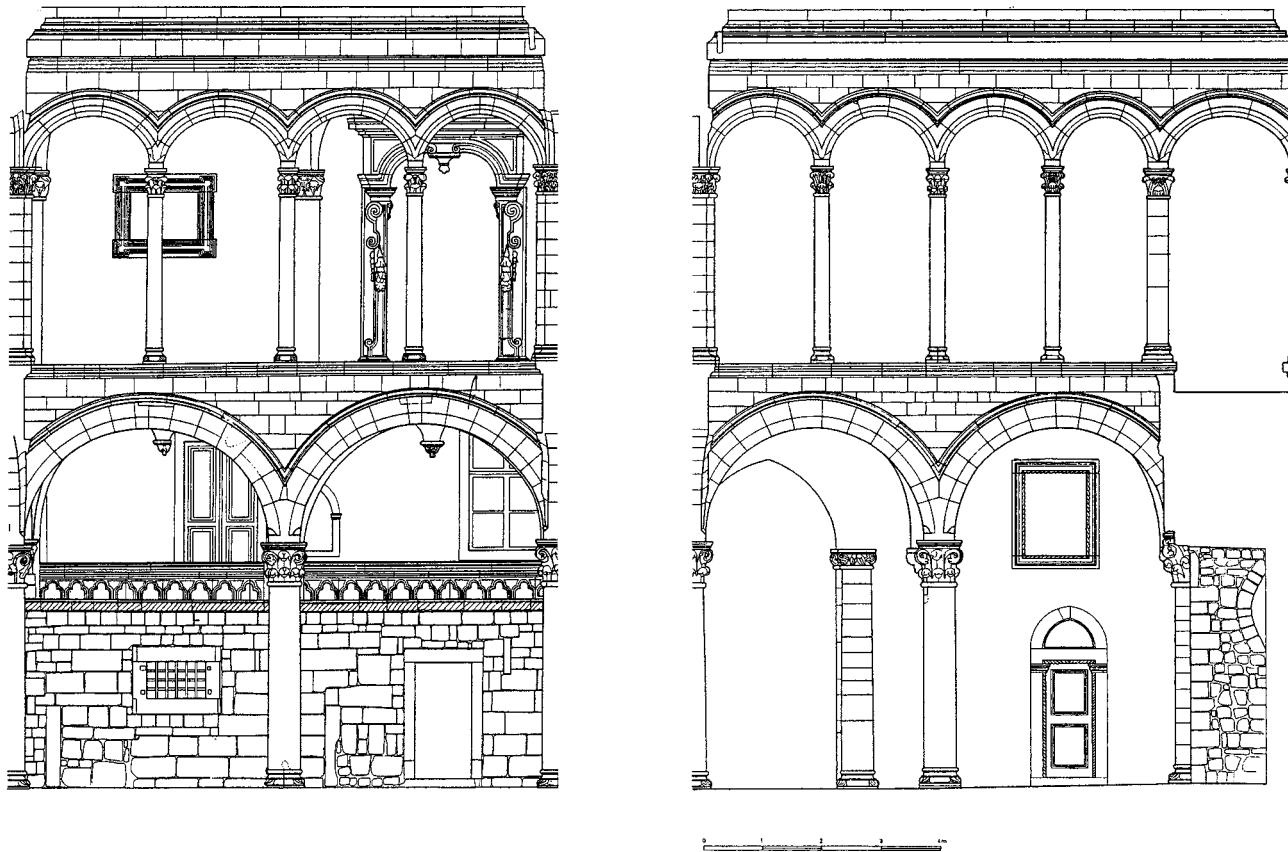

s južne strane, iznimno važnog zbog gradskih vrata i blizine luke. Međutim, to je proširenje kao i ono sa sjeverne strane, omogućilo Onofriju da stvori i pravilniju kompoziciju oko atrija. Omogućilo mu je i preoblikovanje zapadnog krila u prostranije središnje tijelo flankirano »kulama« a u vezi s tim i oblikovanje njegovog trodjelnog pročelja koje će se složenim odnosima između punih zidnih ploha i velikih otvora trijema, te prozorima razne veličine, otvoriti prema okolnom prostoru. Tako je u Kneževu dvoru ostvareno za sredinu 15. stoljeća egzemplarno rješenje u tipološkom, funkcionalnom i reprezentativnom smislu. Analiza Onofrijeve arhitekture zadržat će se u ovoj prilici samo na nekoliko njegovih aspekata, u prvom redu na prostornoj organizaciji, potom i na tipološkim osobinama arhitekture koje dotiču i pitanja stila.

Onofrijev projekt se odlikuje jasnim prostornim rješenjem i raspodjelom funkcija, koja je u nekim dijelovima uvjetovana prethodnom fazom izgradnje: administrativne prostorije

ostaju u prizemlju i polukatu zapadnog krila. Zatvori koji su, kako je rečeno, postojali već i ranije, ostaju u podzemlju i prizemlju raznih dijelova dvora; no, prizemlje južnog krila gdje je do 1435. bila stara oružarnica, tamnici su mogle zauzeti tek nakon izgradnje nove Onofrijeve oružarnice.¹⁰¹ Stan čuvara zatvora bio je u polukatu istočnog krila ali ne samo s pogledom na atrij, već i »na more« prozorima u drugom katu stana; iz njega se stepenica uspinjalo u Kneževu kulu. Reprezentativne prostorije zauzimaju kat zapadnog krila. O smještaju dvorane Maloga vijeća razna su mišljenja, poglavito zbog korištenja dokumenta iz raznih razdoblja gradnje; čini se da je ta dvorana bila prvo u polukatu južnog krila, kao što piše i de Diversis, ali da je promijenila mjesto i našla se krajem 15. stoljeća na sjeverozapadnom dijelu dvora.¹⁰² U polukatu južnog krila bile su prostorije Kaznenog suda a neko vrijeme i dvorana Vijeća umoljenih;¹⁰³ nova dvorana Vijeća umoljenih gradi se krajem 15. stoljeća u produžetku dvorane Veli-

*Sjeverna, istočna, južna i zapadna strana atrija
(Zavod za fotogrametriju
Geodetskog fakulteta u
Zagrebu)*

kog vijeća.¹⁰⁴ Rezidencijalne prostorije bile su na katu južnog i istočnog krila uključujući i gornji dio Kneževe kule gdje su kuhinja, garderoba i neke sobe kneževa stana. Drugi dio njegove rezidencije, namijenjen vjerojatno za obitelj, već i samim smještajem u zasebni dio koji se otvarao na luku i imao šetnicu a kasnije lođu, pokazuje brigu za privatnost koju nije bilo lako osigurati u dvoru gdje dolaze brojni članovi vijeća, posjetitelji i službenici, gdje borave sluge, stražari, tamničari i zatvorenici.

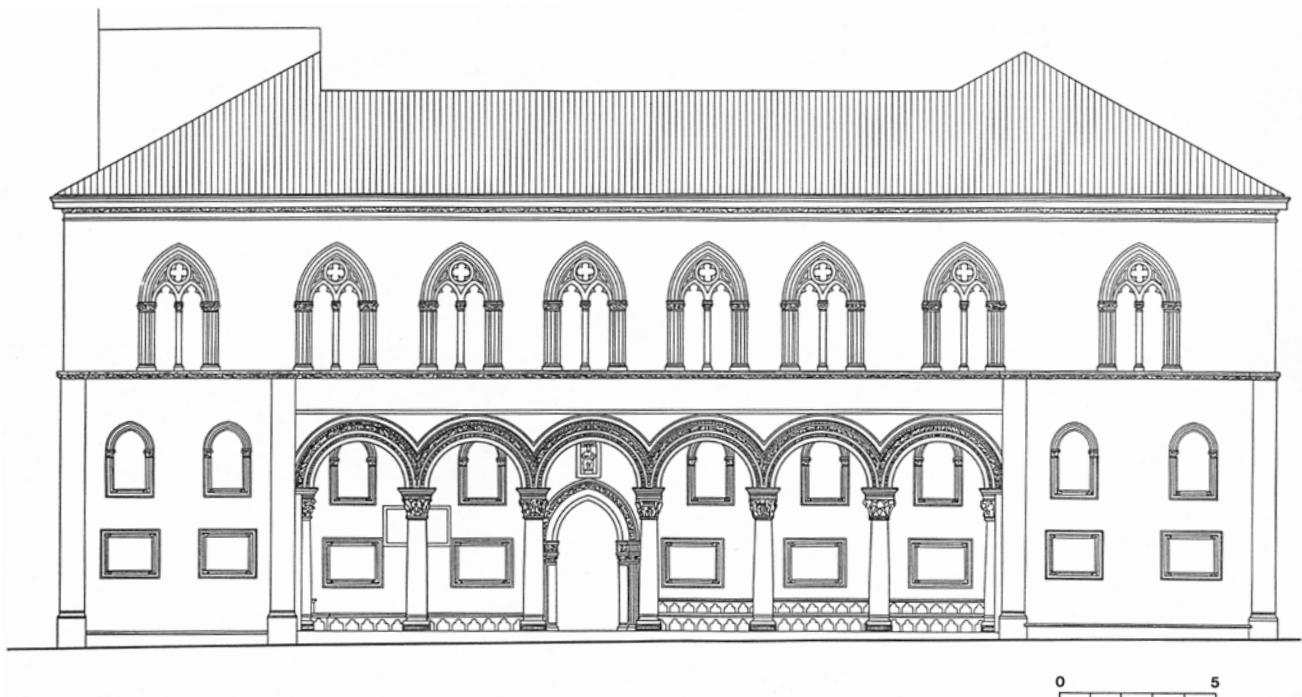
U pisanim izvorima 15. stoljeća rijetko se precizira smještaj prostorija; posredno se ponekad izvodi iz podataka o privremenom korištenju ili o radovima u neposrednoj blizini. Pomažu, ali samo donekle i dokumenti iz prethodnog ili kasnijeg razdoblja. Stoga je u analizi prostorne organizacije dvora po Onofrijevom projektu opravdanje govoriti o »funkcionalnim zonama«. Povećan broj prostorija različitih namjena, no još i više izgradnja vanjskih i unutrašnjih stubišta koja odgovaraju pojedinim zonama zacijelo su omogućili

bolje razdvajanje javnog i privatnog prostora. Kancelarija i notarija imale su izravni pristup iz prizemlja: iz prolaza u atrij i iz trijema atrija. Mjesto glavnih vrata u zapadnom krilu i prolaz (androna) koji od njih vodi u atrij naslijedeni su iz prethodne faze, međutim, taj je pristup postao u Onofrijevoj konceptciji složenijim: pred ulaznim vratima odsada je pročeli trijem bogat ne samo ukrasima i natpisima već i prizorima jasne simbolike. Iz prolaza se dolazi u trijem atrija i tek potom u njegov slobodni prostor s tri otvorena, asimetrično smještena stubišta. Premda ta stubišta nose obilježja kasnijih obnova, njihova su mjesta ostala nepromijenjena. Ono u jugozapadnom uglu atrija, već i tematikom kapitela koja aludira na pravedno sudenje, vodi na polukrat južnog i zapadnog krila gdje su zasjedali suci i gdje je bila dvorana Malog vijeća. Stube u sjeveroistočnom uglu vode u polukrat istočnog i produženog sjevernog krila, gdje su prostorije za čuvanja zatvora i za stražu. Uz sjeverni zid atrija gradi se vanjsko stubište koje je zbog

Zapadna fasada
(arhitektonski snimak:
Ivan Tenšek dia. i
Davorin Stepinac dia.
1968.)

mentima polukružni lukovi u atriju nisu promjenili oblik, već su samo zamjenjivani. Ako se polukružni lukovi prepostavje i na pročelju, doveđe se u pitanje razlozi umetanja imposta nad kapitele, koji se uvjek tumače zamjenom šiljastih lukova polukružnim. No, ne treba zaboraviti da su svi stupovi, i trijema na pročelju i onih u atriju, prema Onofrijevu projektu imali podnožja visoka oko 50 cm (što kompenzira visinu imposta). Mogućnost da su na zapadnom pročelju bili izvedeni polukružni lukovi već 1440-tih, a s obzirom na to da je prvi kat i u Onofrijevu vrijeme imao gotičke prozore,¹²⁵ pomaknula bi granicu prve pojave u Dubrovniku kombinacije tipične za »gotičko-renesansni stil« – za tridesetak godina ranije.¹²⁶ Poznato je, naime, da Knežev dvor upravo shemom polukružnih lukova u prizemlju i gotičkih prozora na katu datiranom u šezdesete godine 15. stoljeća postao uzorom za mnoge važne dubrovačke spomenike i za postavljanje teze o gotičko-renesansnom stilu.

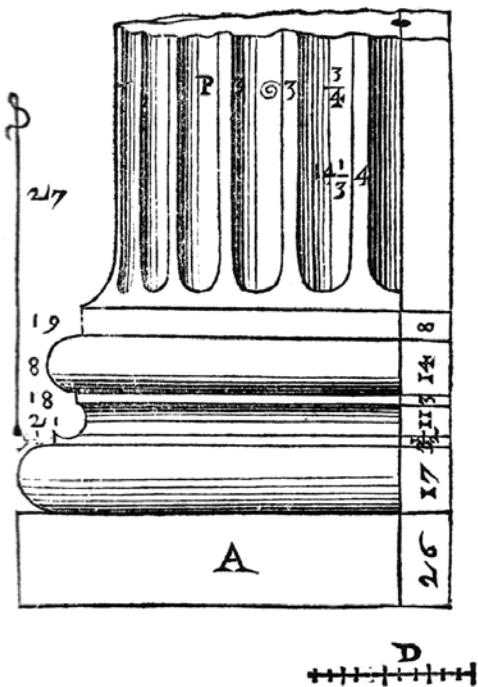
Drugi krug pitanja otvara Onofrijev pristup organizaciji pročelja. Premda trodijelnu fasadu sa središnjim rastvorenim i bočnim zatvorenim volumenima, imaju mnoge palače – ne polazeći od venecijanskih uzora već od zajedničkog kasnoantičkog prototipa¹²⁷ – jedan će arhitektonski element pročelje dubrovačkog dvora od njih razlikovati. Riječ je o naglašavanju trodijelnosti zidnog platna pilastrima koji ističu rubove kula čime se ujedno u skladu s pravilima klasične arhitekture jasno

odijeljuje svaki od tri kompozitivna elemenata fasade. Ovakva organizacija pročelja navodi da se radi o transpoziciji tetrastilne sheme – bez pretenzija da se doslovno imitira neki antički uzor. Zidno platno je na taj način dobio i plasticitet, sasvim stran onodobnoj dubrovačkoj arhitekturi.¹²⁸ Pilastri su sačuvani u visini prizemlja i polukata, no možemo pretpostaviti da su se sve do obnove nakon 1463. nastavljali i povиše, barem do krovnog vijenca krila. Znakovita je primjena načela klasičnog reda u njihovom donjem dijelu. Naime, pilasti su postavljeni na podnožja (čija se visina smanjuje se od sjevernog do južnog ugla pročelja zbog pada terena). Pri radovima 1982. pokazalo se da su i njihove baze profilirane, što se danas nazire samo na južnom pilastru sjeverozapadne kule: na ostalima su profilacije oštećene i pokriveni recentnim popločenjem. Nad podnožjima javljaju se klasične atičke baze pilastara;¹²⁹ jednake atičke baze – trohilus između dva torusa – imaju i stupovi trijema. Budući da su pri njegovoj obnovi 1468. rabljeni stupovi i neki kapiteli iz Onofrijeve faze, nameće se pretpostavka da su zadržane i baze, a promijenjene ili preklesane njihove plinte. Pilastri nemaju kapitelne zone, njih naznačuju istaci razdjelnog lisnatog vijenca. U okvirima istih načela postupa Onofrio i u atriju. Ondje, jednom interkolumniju donjem trijemu odgovaraju dva interkolumnija na katu: stoga je ritmičku vezu s donjim nosačima uspostavio podnožjima pod svakim drugim

Sjeverozapadni ugaoni pilastar pročelja (snimio: B. Gjukić)

Sjeverozapadni pilastar, detalj (snimio: B. Gjukić)

Onofrio di Giordano: *ingenarius – architectus*

Postavljajući težište na Onofrijevu fazu izgradnje Kneževa dvora – preostaje odrediti lik tog arhitekta u širem kontekstu. U starijoj stručnoj literaturi koja se bavila 15. stoljećem u nas, nakon početnog preveličavanja Onofrijeve uloge i protezanja njegova djelovanja i na skulpturu, uslijedilo je njegovo minoriziranje, s jedne strane zbog prvenstvenog interesa za skulpturu Petra Martinova na zajedničkim ostvarenjima, a s druge strane zbog konzer-

Atička baza na hramu Kastora i Poluksa u Napulju (Andrea Palladio, *Quattro libri dell'Architettura*, Venezia, 1570. str. 97)

Pilastar i sjeverni polustup trijema na pročelju; detalj (snimila: N. Grujić)

parom gornjih stupova, što pri kasnijim obnovama nije ponovljeno. I zapadno pročelje, odnosno tredjelna »klasična« podjela i naglašavanje pilastrima krajeva južne fasade i uporaba pilastara postavljenih na podnožja, pokazuju da je Onofrio poznavao formalna pravila antičke arhitekture. Potvrda za to naći će se u idućem poglavljtu.

Dokumenti

1.

1439., 27. veljače – Andrija Marković se obavezuje izraditi dvadeset komada kamena za lukove i dvije ploče; točnost mjera i vrsnoću kamena procijeniti će Onofrio ili Radonja Grubačević ili Radin (Pribilovic).

Die XXVII februarii suprascripti [1439]. Andreas Marchovich de Cnezovich obligando se et bona sua per aptay renuntiando, promisit dare et consignare ser Iunio Mat. de Gradi et sociis officialibus fabrice palacii communis Ragusii, recipienti nomine et vice dicti communis Ragusii, consignare in et super loco petrarie in Curzola pezias viginti arcus de lapide vivo de Chaminagnach de Curzola spontatos, longitudinis palmorum trium nettorum pro quolibet et altitudinis palmorum duorum pro quolibet et grossitudinis, vide-licet decem eorum, et altitudinis de subtus palmi unius et dimidii netti et reliquorum decem grossitudinis unius palmi netti. Et hoc pro precio et mercato yperperorum sedecim grossorum Ragusii, in totum solvendorum per ipsos officiales ipsi Andree. Quas pezias viginti archus dare teneatur factas et laboratas modo predicto usque per totum mensem marcii proxime futuri. Item promisit dare et consignare dictis officialibus ad omnem eorum voluntatem super loco petrarie duas pezias lapidis predicti quas dixit habere, vide-licet longitudinis unamquamque earum palmorum XIII et si pluris esset et latitudinis ab omni cantono palmorum octo, excepto uno cantono qui deficit uno palmo et dimidio in modo et forma schallini. Et hoc pro precio et merchato in totum pro dictis duobus lapidibus yperperorum LXV solvendorum per ipsos officiales ipsi Andree. Cum hoc quod si in dictis duobus lapidibus esset et reperiretur defectus aliquis pro mensuris supra specificatis, quod tunc talis differentia et defectus per magistrum Honofrium ingenerium aut magistrum Radognam Grubacevich aut Radin lapicidam et per quemlibet eorum in solidum, cui per ipsos officiales committeretur cognosci et decidi debeat et fieri debita tarra. Constituens se dictus Andreas pro observatione omnium et singulorum suprascriptorum se posse realiter et personaliter conveniri et citari Ragusii, Curzole, Lexine, Spalati etc. et ubique etc ... Renunciantes. Hec autem carta etc. Iudex ser Marinus Ia. de Gondola et Nicola de Stella testis.

Qui Andreas suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a predictis officialibus suprascriptas omnes pecuniarum quantitates suprascriptorum arcum et duorum lapidum pro integra solutione ipsorum laboreriorum ut supra promissis per ipsum Andream. Renuntiando.

(DAD, *Diversa notariae*, sv. 23, f. 12r–12v).

Neobjavljeni. (Spominje: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947: 145)

2.

1439., 7. lipnja – Kršul Bogdanić i Andrija Marković ugovaraju izradu stotinu dvadeset komada kamena za lukove i se-

damnaest blokova kamena raznih dimenzija, preko trideset metara vijenaca i klesanaca u dužini više od tisuću metara.

Chersol Bogdanich et Andreas Marchovich de Curzola lapicide super sese et bona sua promiserunt et se obligaverunt ser Iunio de Gradi et sociis officialibus fabrice regimini, stipulantibus et recipientibus nomine communis Ragusii, infrascripta laboreria lapidea, ut infra laborata de bono laborario et lapide de Curzola de Camignago. Et primo, videlicet petias archus sexaginta longitudinis palmorum trium et altitudinis palmorum duorum pro qualibet petia et grossicie palmi unius cum dimidio. De quibus LX petiis, XXX petie esse debeant longitudinis et altitudinis ut supra, sed grossicie palmi unius nitidi, et esse debeant sponte. Item alias petias sexaginta archus lapideas ad modum et formam quibus alie suprascripte, excepta longitudine que esse [debeat] palmorum duorum cum dimidio. Item petias quatuor, vocatas pedatas, trium palmorum pro quaue ad quadrum et altitudinis palmorum duorum nitidas et spontatas, prout convenient. Item alias quatuor pedatas lapideas duorum palmorum cum dimidio ad quadrum, altitudinis palmorum duorum nitidas et spontatas, prout convenient. Item petias novem lapideas duorum palmorum ad quadrum pro omni quadro, nitidas et spontatas, prout convenient. Item listas passus sexdecim altitudinis palmi unius et digitorum duorum et latitudinis palmi unius cum dimidio. In quibus passibus XVI listarum esse debeant petre sive lapides octo longitudinis palmorum octo et latitudinis palmorum duorum pro unaquaque et altitudinis palmi unius et duorum digitorum nitidi et spontati, prout convenient. Et alie octo petre esse debeant longitudinis palmorum quatuor ad minus pro qualibet. Et hoc precio yperperorum centum tre-ginta quinque in totum, quos dicti officiales dare et solvere promiserunt predictis magistris lapicidis. Cum pacto quod dicti magistri dicta laboreria dare promiserunt ad caricatorium consuetum usque per totum mensem augusti proxime futuri. Item dare promiserunt planchas quatuor lapicidas (!) palmorum quatuor ad quadrum pro qualibet facta et palmi unius altitudinis pro quaue nitidas et spontatas, prout convenient. Item alias quatuor planchas palmorum trium cum dimidio ad quadrum pro qualibet facta et altitudinis palmi unius et duorum digitorum pro quaue, nitidas et spontatas, prout convenient, precio yperperorum viginti ad terminum ut supra. Item passus quinquaginta lapidum de corso de dicta insula Curzole de Camignago, prout convenient, precio soldorum sexdecim pro quolibet passu, ad monetam venetam. Pro parte solutionis quorum suprascriptorum la-boreriorum, dicti magistri petrarii de Curzola confessi fuerunt habuisse et recepisse a scriptis officialibus yperperos centum. Pro quibus omnibus suprascriptis attendendis et adimplendis per ipsos magistros et denariis supra receptis Ratchus Ivancich et Ratchus Braychovich lapicide consti-tuerunt se plegios et principales pro dictis magistris de Curzola super sese et eorum bona ad melius tenendum cum ipsis magistris principalibus. Renuntiantes omnes. Judex et testis ut supra.

1439 die XIIII augusti. Suprascriptus Andreas Marchovich unus ex suprascriptis lapidis confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus fabrice dantibus pro parte suprascriptorum laboreriorum lapideorum yperperos quinquaginta grossorum. Renuntiando.

(DAD, *Diversa notarie*, sv. 23, f. 69r).

Neobjavljen.

3. a – b.

1439., 19. studenoga – Ratko Ivančić ugovara izradu četiri bifore, a Živko Utišenović i Radonja Grubačević tri bifore prema nacrtu Onofriji di Giordana i Petra Martinova.

Ratchus Ivancich lapticida super se et bona sua se solemniter obligavit promisit ser Iunio de Gradi et sociis officialibus fabrice regiminis communis Ragusii, nomine dicti eorum officii, facere et fabricare de scarpello de lapide vivo et bono de Camignacho de Curzola expensis omnibus ipsis Ratchi fenestras quatuor quarum quelibet earum sint et esse debeant latitudinis intus palmis sex et altitudinis brachiorum sex et dimidii supra omnes traforos et earum sint et esse debeant de peziis quindecim lapidum. Quarum quatuor fenestrarum omnes lapides necessarios pro ipsis idem Ratchus promisit et se obligavit dare et consignare in Ragusio usque ad medium mensis ianuarii proxime futuri. Et dando eas fenestras postmodum laborare secundum et quando sibi mandabitur per ipsos officiales et ad illum modum et formam quibus ei dicitur et mandabitur per magistrum Anofrium de la Chava et magistrum Petrum de Mediolano aut alterum eorum. Et quarum quidem fenestrarum quelibet sint et esse debeant grossa inter listam et palestratam brachio uno de ... duobus digitis. Et mesule cum basis sint et esse debeant grosse tantum quantum latus est murus laborerii. Et quarum quidem fenestrarum quelibet eorum habeant et habere beat in medio unam columpnam scletam. Et ea omnia laboreria dictus Ratchus facere et laborare et conducere teneatur bene et laudabile omnibus suis custis et expensis salvis mesulis et capitellis quas et quos tantum quadratas et quadratos dare teneatur sfoliandos et sfoliandas postmodum per alium magistrum expensis dictorum officialium. Et pro ipsarum fenestrarum qualibet ipse Ratchus habere debet ab ipsis officialibus iperperi quadragintanovem grossorum Ragusii. Cum pacto apposito quod si dictus Ratchus non attenderet ad faciendum fabricandum et conducendum omnia suprascripta laboreria suprascriptarum fenestrarum secundum quod supra dictum et annotatum est quod tunc liceat ipsis officialibus ea laborare, emere et fieri facere expensis et interesse dicti Ratchi. Renuntiando. Qui Ratchus confessus fuit habuisse et recepisse ab ipsis officialibus pro parte suprascriptorum laboreriorum ypp. sexaginta. Renuntiando. Hec autem etc. Iudex ser Zore de Palmota et Nicola de Stella testis.

Pro quo quidem Ratcho plegii extiterunt Ratchus Braychovich, Dobrillus Radovinovich et Miliich faber, videlicet quilibet eorum pro ipp. XX tamen ex summam supras-

criptorum ypp. LX per ipsum Ratchum constituit se principalem debitorem et pagatorem quilibet eorum per dicta suma ad melius tenendum cum ipso Ratcho. Renuntiando. Iudex ut supra.

(*In margine:*) 1440, die ultimo marci. Budissavus Racich lapticida nomine et vice contrascripti Ratchi confessus fuit habuisse et recepisse a contrascriptis officialibus pro parte solutionis contrascriptorum laboreriorum ducatos auri duos promittens de rato pro eo Ratcho super se et bona sua. Promittentes insuper et se obligans super se et bona sua omnia laboreria que restant dare consignare ipsis officialibus usque ad ad XV diem proxime futurum. Cum hoc quod si non conduceret ea laboreria ad terminum quod ea possint emere vel fieri facere ab aliis expensis ipsis Budissavi. Renuntiando. Iudex ser Iohannes de Volcio et Nicola de Stella testis.

Die XXV iulii 1440. Contrascripti ser Iunius de Gradi et socii officiales fabrice regiminis aserentes suprascriptum Ratchum Ivancich non attendisset ad faciendum et consignandum supradicta laboreria per eum Ratchum ut supra promessa et pro parte quorum ipse Ratchus recepit ab ipsis officialibus ipp. sexaginta. (...) Et aserentes quoque (...) habuisse a contrascriptis Dobrillo Radovinovich et Milich fabro plegarius dicti Ratchi Ivancich pro plegaria per (...) ut supra, videlicet a quilibet eorum ypp. viginti. Ex certa scientia dederunt potestatem plenariam ipsis Dobrillo Radovinovich et Miliich fabro de ipsis yperperis quadraginta per eos solutis ut supra, videlicet cuilibet eorum de iperperis XX supradictum Ratchum Ivancich et omnia eius (...).

1439., 19. studenoga

Et similiter et eis modo et forma Givchus Utisinovich et Radogna Grubacevich obligantes super se et eorum bona ad melius tenendum promisserunt prefatis officialibus facere et fabricare de scarpello et de lapide suprascripto tres fenestras qualitatis supra specificate et eis modo forma precio et mercato pacto (...) quibus (...) suprascriptus Ratchus. Qui Givchus et Radogna suprascripti confessi fuerunt habuisse ab ipsis officialibus pro parte ipsorum laboreriorum fiendorum iperperis sexaginta grossorum. Renuntiando. Iudex et testis ut supra.

Pro quibus Givcho et Radogna videlicet pro suprascriptis ipp. LX sibi datis extitit plegius ser Trifonus de Bonda constituit se principalem debitorem et pagatorem ad melius tenendum cum ipsis super se et bona sua. Renuntiando. Iudex et testis ut supra.

(DAD, *Diversa notariae*, sv. 23, f. 148r–148v)

Neobjavljen. (Spominje: Renata Novak Klemenčić, Kiparski ukras Kneževa dvora u Dubrovniku u 15. stoljeću – nekoliko priloga, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39 /2001.–2002./: 282)

4.

1440., 20. ožujka – Petar Martinov ugovara izradu dva saračenska prozora (bifore) visoka gotovo osam metara, prema zadanom nacrtu.

Partes et nominati infra, nominibus quibus infra, tulerunt notario catastici scriptum unum conventionis et pactorum inter eas firmatos et annotatos super uno folio papiri, quod voluerunt hic in notaria scribi et annotari debere pro earum cautela ac observatione omnium in eo scripto contentorum. Cuius quidem scripti tenor sequitur per hec formalia verba, videlicet: Yesus Christus 1440, adi XX marzo. Ser Zugno et compagni officiali della fabrica del palazo dal una parte et maystro Piero de Milan tayapiera di l'altra parte, sono vegnuti a patto et alla convention che lo ditto maystro Piero fare et far fare fenestre due chiamate serachine di largheza in luze palmi 8 e alteza palmi 31 contando dello primo dente de baxo fina allo ultimo fioron de suxo. In prima li denti si debiano lavorar et debiano esser chazati fuora al lezion dellli officiali e al lezion dellli officiali se debiano svogliar e figurar. Anchora le pianche che veggano sopra alli detti denti se debiano squadrar e svolar segondo la mostra dello desegno. Et etiamdio se diege afrontar cum la lista principal, secondo mostra del desegno. Anchora se diege far apogo in 2 pezi et le cholonet. Et de archetti degiano esser di quella largheza secondo li officiali darano mexura. Et eziamdio secondo apar lo desegno excetto che la sfolatura che sta sotto le baxe delle cholone se degia far in chapo alla lista delle collone. Anchora sotto alle palletrade principal baxe 2 scho...te secondo le baxe che feze Radogna in ancora lavorar le palletrade et le liste et de quelle largheza et longheza segondo li officiali darano mesura et figurar segondo mostra allo desegno. Ancora liste 2 di quella mexura et alteza et longheza et svogliate segondo che son fate alle fenestre di Radogna per le mexule tanto azetto che da le figure. Et alle fogliame resta alla lezion dellli officiali di quello che volleno. Et chussi 2 pignoli se debiano lavorar alla lezion dellli officiali. Anche dalle mexule in sui tutti li trafuri et fogliami et figure. Et se degeno lavorar et relevare et inbastonar al lezion dellli officiali segondo la mostra che fa lo desegno intorno alli detti trafori. Le liste che chadeno relevade et imbastonade segondo quello ordenarenlo li officiali. Et la ditta lista degia aver svoglature 8 non stante che allo desegno non pareno sono 6. Deziano esser relevanti et grosse segondo officiali li desegnerano. Anche fiorone uno alto braza 2 et largo per raxon et svogliato et relevato al lezion dellli officiali non exiendo dalla mostra che fa lo desegno. Ancora le piere che vol alle dette fenestre se intendano segondo stano scritte allo desegno. Ancora lo detto maistro Piero non degia lavorar a nullo altro lavorar perfina che non sia fornito lavorar questo. Hogni choxa debia lavorar netto et polito segondo s'aparten a bon et a simel lavorer. Ancora non stante che a questo pato non ne scritto excepto per una fenestra che si debia intender ogni chossa a dopio, perche son fenestre 2. Li sopraditti officiali promettendo a maystro Piero de lli dare tutte le pietre che bisognano alle 2 fenestre dentro la stazione de santo Biaxio. Ancora le promettendo tutti quelli maystri chi bisognano allo deto maystro Piero per lo deto lavororio a quello prexio che lli paga lo comun, le dezia pagar lo deto maystro Piero. Ancora li promettendo li detti officiali per la sua merze et fatiga ducati cento veneziani et de pexo, lo qual pagamento se degia

pagare sozuccessivamente lavorando et pagando. Que omnia et singula suprascripta promiserunt dicte partes sibi vicissim firma et rata habere et tenere, attendere et observare, videlicet dicti officiales super bona dicti communis Ragusii et dictus magister Petrus super se et bona sua. Renuntiantes omnes dictis modis et nominibus. Hec autem etc. Iudex ser Iohannes de Volzio et Nicola de Stella testis.

(In margine:) Pro comun

(In margine:) 1443, die XVI februarii. Contrascriptus magister Petrus lapicida confessus fuit habuisse et recepisse ab officialibus fabrice regiminis pro integra solutione mercedis sue contrascriptorum laborerorum descriptis in contrascripto pacto ducatos auri centum. Renunciando. Iudex ser Damianus de Menze et Nicola de Stella testis.

(DAD, *Diversa notarie*, sv. 24, f. 39r–39v).

Objavljen. (Cvito Fisković, Petar Martinov iz Milana i pojava renesanse u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27/1988.: 119–120)

5. a – b.

1440., 27. lipnja – Radoje i Radin Pribilović ugovaraju izradu pet lukova i osam udvojenih stupova za galeriju na katu sjevernog krila atrija, a Radonja Grubačević i Živko Utšenović za galeriju južnog krila.

Partes et nominati infra tulerunt notario catastici scriptum unum manus conventionis et pactorum inter eos celebratum et super uno folio papiri annotatum quod voluerunt hic in notaria scribi et registrari debere pro earum cautela et observatione et robore omnium et singulorum in eo scripto contentorum. Cuius quidem scripti tenor sequitur per hec formalia verba, videlicet: Yesus Christus. Amen. Questa e la promessa che fa Radoye et Radin tayapiere fradelli a ser Zugno de Gradi et compagni officiali dello palazo. Promette di fare archi 5 alla fazata dove xe apoza la schala, zoe avanti la sala grande dello conseglie et della chasa delo rectore sopra a 8 collone a duy a duy. Et uno pillastro et una represa sopra la schala dove xe apozano li detti archi. Lo detto lavorer si debia intender in questa forma: inprima, pillastro com la grossezza di palmi 2 1/2 per duy faze com la baxal de palmo uno alta e larga quanto e tutto lo pillastro. Lo qual pilastro debbano esser piere 2 per mano et alte palmo uno et mezo et alte palmi XI. Et de piu la mexula tutta de uno pezo et alta palmi 2 1/4. Tutto se debia lavorar lo deto pilastro chome li officiali ordenarano, excepto la mexula che la debia solamente squartrar. Et de piu baxe 4 de largeza de palmo 1 1/2 et alte palmo un et longe palmi 2 1/2, et cholone 8 longhe palmi XII et grosse palmo uno, lavorate tonde et polite. Capiteli 4 largi palmi 2 et alti palmi 2 1/4 et longhi palmi 2 3/4. Li quali capiteli se debiano squartrar a spexe dello dito maystro et reprexe una quanto terza et de lo capitello. Et se debiano squartrar alle spexe del ditto maistro et sfogliar capitelli. Et reprexe alle spexe dellli detti officiali. Li soprascritti archi se debiano fare in questo modo: inprima, debiano esser fatti in terzo punto chome tocha per raxon,

et ogni duy archi debia aver petre 7 com le pedate. Et le dette pietre debiano esser alte palmo 1 1/2 et large palmi 2 1/2. Queste pietre se debiano lavorar et inbastonar segondo lo modo darano li officiali. Et ogni archo debia aver la lista di sopra segondo le estele li fara far officiali. Et tutti questi lavorer se debiano lavorar al lezion delli officiali non intendando niun fogliame. Le dette piere se debiano intender piere de Curzola de Chamignacho. Tutto questo lavorerio se debia lavorar et metter alle spexe del deto maistro inanti regimento. Et quando lo deto lavorer se vol asentare et manchasse qualche chosa, se debia fare alle spexe dello detto maystro. Et da mo in avanti non deba pigliare altro lavorer fina che non fornisce questo. Et si fazesse lo contrario, sia lizito alli officiali comprare alle spexe soe quello manchasse de dito lavorio. Et siano creduti de quello che costara piu cha ditto prexio. Et tutto questo lavorer se debia fare per yperperi 255, zoe yperperi duzentu zinquantacinque. Que omnia et singula suprascripta promiserunt dicte partes sibi vicissim firma et rata habere et tenere et observare, videlicet dicti officiales super bona communis Ragusii et dicti fratres lapicide super sese et bona sua. Renuntiantes omnes. Hec autem etc. Judex ser Johannes de Volzio et Nicola de Stella testis.

(*In margine*): Pactum cum officialibus fabrice regiminis.

Die dicta (27. VI 1440). Radoye et Radin fratres lapicide confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascriptis ser Junio Mat. de Gradi et sociis officialibus suprascriptis pro parte suprascriptorum laboreriorum fiendorum per eos iuxta formam suprascripti pacti iperperi centum. Renuntiantes.

Die XXI novembbris 1440. Contranscripti Radoye et Radin fratres lapicide confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus fabrice pro parte solutionis suprascriptorum laboreriorum fiendorum per eos iuxta formam suprascripti pacti iperperi quinquaginta et grossos novem. Renuntiantes.

Et similiter Radogna Grubacevich et Givichus Utisenovich lapicide super se et bona sua se solemniter obligando promiserunt et se obligaverunt suprascriptis ser Junio Mat. de Gradi et sociis officialibus fabrice palacii regiminis facere tantundem simile laborerium quantumque et prout supra proxime facere promiserunt Radoye et Radin fratres lapicide et cum eisdem pactis et conventionibus, excepto quod facere debent unum archum fulcitum minus quam facere debent dicti Radoye et Radin, sed quod plus facere debeant medium pillastrum, videlicet ubi dicti Radoye et Radin facere debent medium quod ipsi Radogna et Givichus facere debeant totum circumcirca. Qui quidem archi fiendi intelligentur debere esse illi qui stare debent contra faciem anchorum noviter fabricatorum. Et hoc pro precio et mercato in totum yperperorum ducentorum quadraginta, de quibus dicti Radogna et Givichus ex nunc confessi fuerunt habuisse et recepisse a dictis officialibus pro parte ipsorum laboreriorum fiendorum ut supra yperperos centum grossorum Ragusii. Renuntiantes.

Die XXVIII februario 1441. Suprascripti Radogna et Givichus lapicide confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus fabrice, dantibus et solventibus pro

parte suprascriptorum laboreriorum fiendorum iuxta formam suprascripti pacti yperperi XV. Renuntiantes.

Die XVIII 1441. Contranscripti Radoye et Radin fratres lapicide confessi fuerunt habuisse et recepisse a contranscriptis officialibus fabrice, solventibus pro parte laboreriorum fiendorum iuxta formam contranscripti pacti yperperi XXV. Renuntiantes.

(*In margine*): Cassum de voluntate partium pactum cum suprascriptis officialibus.

(DAD, *Diversa notariae*, sv. 24, f. 90v–91r).

Neobjavljen.

6.

1441., 21. siječnja – Dobrilo Radovinović ugovara s officialima dovršenje pročelja i izradu dijelova (stupova, baza, kapitela i dr.) za kvadrifor te za trifor (na kuli) jednake visine. Za radove jamči Onofrio.

Die 21 ianuarii 1441. Partes infrascripte videlicet officiales palacii Ragusii (ser Iunius Matei de Gradi et socii cancell.) (*in margine*:) ser Sigismundus de Georgio, ser Blaxius de Ragnina, ser Triphonius de Bonda, ser Blaxius de Zamagno ex una parte et (mag cancell.) Dobrilus Radovinovigh ex altera tulerunt mihi Iohanni cancellario pacta anotata et scripta in uno folio carte que ipse partes voluerunt hic in cancellaria scribi et notari prout formaliter stant ad ipsorum partium caudellam et pro ipsorum pectorum observatione. Cuius quidem folii pectorum talis est tenor.

Iesus Christus.

Ser Gugno de Gradi e compagni officiali de lo pallazo de la signoria de Ragusi a reduto et accordato Dobrilo Radovinovich a questo lavorier sotto scripto zoe de lo resto de la fazada de lo palazzo. In prima fornire de piere de chorso e de cantoni et de trasandali. E in questo modo, chomenzando dal pe de la tote de la campana seguendo fina su, quanto sera alteza de lo palazzo. Et de quele mano de lalteza secondo son chomenzado. In prima chantoni da le 60 a le 70, de palmi 4 l'uno per lo mancho e le teste palmo uno e mezo per lo mancho e alte secondo le mane fate e trasandali 100 longi palmi 3 per lo mancho e largi palmo uno e alti secondo le mano dite. E pietre zoe trasandali non se debiano chontar ze to le teste petre de schorso quante bisogna alte secondo mane fate et longe secondo altro chorso che posto per lo mancho et chodote secondo altro chorso posto. Et li sopradetti chantoni se debiano contar da due faze, zoe de la faza davanti e da la testa. Lo detto chorso debia esser passi 300 e tanto più quanto a la detta fazada bisognara chontando a la detta soma chantoni e trasandali. Lo detto chorso chantoni debia esser lavorato nettamente e senza buxi. Lo qual corso e chantoni e trasandali se debiano mettere ale spexe de li mastri fina ali piedi de lo lavorio. E quando lo detto lavorio si vene a meter e lavorio e manchasse qualche cossa de lo scarpello se debia fare ale spese de li detto maistro e debia se mexurar, posto che a lavorio lo detto lavorio debia esser fato per tuto lo mexe. Anchora per lo pagamento de lo detto lavoriero debia haver

per ogni zento e doi passi ypp. CLXVI, grossi octo, posto che a lavorio se debia mexurar lo pagamento se debia fare. E che lo detto lavorier se intenda et intender se debia de le piere de Cruzola (!) de Chamegnacho. E che ali detti officiali, che siano creduti se li manchasse le dette piere, che possano trovare a tute soe spese. Renunciando.

Item li detti offitiali a contuto e achordato el detto Dobrilo a questi lavorieri soto schriti.

Imprima de la fenestra grande cholone 3 de palmi 12 1/2 longa e grossa secondo li capiteli fati neta. E chapitello uno per le dette cholone de quella groseza chomo quelli chapitelli fati e baxe 3 de le dette colonne de palmo 1 1/2 a quadro e de palmo uno alto. Palestrade 2 de palmi 12 1/2 l'una larga palmo I, deda 3, da la faza in lumbello secondo son quelle de le sarachine. Baxe 2 soto palestrade longe palmi 3 1/2 longe et large palmi 3, deda 4, e alte quanto chapitelo fato primum (?) et de palmi 7 l'una e larga palmo uno, deda tre, e grossa palmo uno. Strafuri 4 de palmi 8 (?) alto uno e largi palmi 6 e grossi palmo uno chon lo merito so segondo maistro Piero li dara la ostela. Fioroni 2 et foli 16 segundo le fogli grandi. E fioroni de le sarachine. Et brazi 24 de listre grosse terze 2 de palmo et chodote dentro palmo uno e mezo e longe ogni una per lo mancho braza 3 e torte segundo la stella vi dara maistro Piero. Queste pietre se debiano intender piere de Curzola de Chamignacho e spontade in bon modo.

Anchora per la fenestra de la tote palestrade 2 segundo la mexura de la fenestra grande, listre 2 de longeza de le palestrade et grose treze 2 de palmo et chodote dentro palmo 1 1/2 e baxe 2 chomo quelle de la fenestra grande. Cholone 2 e baxe 2 e chapiteli 2 segundo quelle de la fenestra grande. Listre 4 torte de brazi 4 1/2 l'una grose chomo quele de le palestrade e chosi chodote. Fogli 12 grandi e fioron I chomo quelle de le fenestre sarachine. Questo lavorio se debia intender de piere de Cruzola de Chamignacho. E spontade in bon modo. Lo qual lavorio debia dare sulo scoyo de Camignacho fate. E ale spese de lo comun se debiano chargare e portare a Ragusa. E mexule 2 como quelle de la fenestra grande.

Et per fatiga et mercede de questo lavoriero che <e>sopra schrito debiano haver ypp. 80 de grossi de Ragusi. Et lo pagamento se debia far <...>. Et io Dobrillo sopradetto prometo a dare lo sopradetto lavorier fato a Cruzola el piu tardi in fina ala Pasqua proxima che viene. Et se lo detto lavoriero non attenesse a darli al termene che li detti offitiali possano trovar a tute soe spese e che sian creduti li detti offitiali de quello spendese.

Que omnia et singula suprascripta suprascripte partes super se et omnia sua bona promiserunt unus alteri et altera alteri vicisim. Renunciando.

Pro quibus quidem predictis omnibus et singulis suprascriptis magister Hornofrius (!) de la Cava ingenarius super se et omnia sua bona se obligando fideiussit et se constituit plezium et principalem promittens ipsis dominis officialibus quod si dictus Dobrillus non attendet ad predicta ipse magister Honofrius complet et faciet omnia que suprascriptus Dobrillus tenetur et debet. Renunciando.

Et versa vice dictus Dobrillus super se et omnia sua bona se obligando promisit ipsi magistro Hornofrio et similiter Da-

bisivus Radosaligh et Pasqual de Marino obligantes etiam se et omnia sua bona una cum Dobrillo suprascripto ad melius tenendum promiserunt ipsum magistrum Hornofrium a dicta plezaria conservare indemnem et illesum. Renunciando.

Et illico post predicta suprascriptus Dobrillus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus pro parte suprascriptorum laboreriorum fiendorum ypp. centum quadraginta. Renunciando. ypp. CXL

Die X aprilis 1441 Dobrillus suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus pro parte suprascriptorum laboreriorum ypp. centum quinquaginta unum ypp. CLI

(In margine:) Die XXIII maii 1441. Dobrillus contrascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a contrascriptis officialibus dantibus et solventibus pro parte contrascriptorum laboreriorum fiendorum ypp. treginta. Renunciando

Die XXI iunii. Dobrillus contrascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a contrascriptis officialibus dantibus et solventibus pro parte ut supra ypp. L

Die XXIIII iulii 1441. Dobrillus suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus dantibus et solventibus pro parte ut supra ypp. XXX

(In margine:) Cassa de voluntate et iusu contrascriptorum partium.

(DAD, *Diversa cancellariae*, sv. 55, f. 52v–53v
Neobjavljen.)

7.

1441., 19 veljače – Petar Martinov obećaje dovršiti kvadriforu koju je započeo Ratko Ivanić i izraditi jedan prozor na kuli zvona.

Die XVIII februarii 1441.

Ser Sigismondo de Zorzo, ser Biasio de Ragnina, ser Trifone de Bonda et ser Biasio de Zammagno officiali alo palaço de la signoria de Ragusi ano condutto et accordato maistro Piero da Milano per fare certi lavoreri et far fare segundo qua de sotto e scritto.

In prima fornire et zontare, secondo pare nelo desegno, la fenestra grande de 3 colonne la qual començò Ratcho Ivanich, zoe da le colonne in suso. In prima capitello uno fatto como e quello che fa maistro Guliermo lo quale e ala staçone arente Santa Maria. Et far mesuli doi li quali seguiscono com el capitello soprascritto. Ancora listisuno largo quanto e la palestrada l'intorno ala fenestra et ala zonta. Et sfoliata segundo de foglie de fenestre sarachine. Et in mezo de lo dito listisuno fare una figura quanto po venir granda. Et per sopra deli listisuni intorno listre sfoliate segundo quello che feci maistro Ratcho. Et intorno ale ditte listre foglie 16 come quelle de fenestre sarachine. Et tanto piu quanto voleno essere le ponte revoltate. Et piu fioroni doi segundo quello de le fenestre sarachine. Et piu strafori doi uno da una banda dala figura et l'altro da l'altra segundo pare alo desegno lavorato molto bene et nettamente amendmento de li officiali non essendo fora de lo desegno.

Et ancora fenestra una de la torre de campana de la façada de Zohane de Zanin larga in luse palme XI et deda tria. Palestrade doe de palme dodese per l'una lavorate nettamente et polite et imbastonade et listre doe intorno le palestrade cum doe figure al principio de le listre et base doe de le palestrade segundo li sera data la ostella. Colone doe de palme XII l'una tonda et largamente nettamente laborate cum le soe base che seguiseno cum la base de le palestrade, le quale colonne siano grosse segondo li se dara la mesura. Et capitelli doi sfoliati et figurati et piu avanzate che quelle che sono fatte a le altre fenestre. Mesuli doi che seguiscano ali capitelli sopra scritti.

Et ancora strafori de la ditta fenestra como e quelli de le fenestre sarachine. Et como e quelle figure et listisuni intorno pur como quello de le fenestre sarachine. Et piu strafori doi, uno de una banda de la figura et l'altro da l'altra, secondo pare alo desegno lavorato molto bene et nettamente amendamento de li officiali non essendo fuora de lo desegno.

Et listre tre intorno intorno bastonade como e quelle fenestre sarachine. Foglie XII in quello modo como de la zonta de la fenestra grande. Et fioron uno como quello de fenestra grande.

Ancora figura una grande la qual se chiama Hector cum tutti li ornamenti intorno besognano et ben lavorato et nettamente como se convene cum ornamento sopra la testa segundo merita la ditta figura. Et che nesuna persona non possa lavorare ezetto a comune.

Et per fare lo soprascritto lavorerio promettendo li sopradetti officiali de li dare tutte le petre che sono neccessarie al ditto lavorerio. Et promettendo li dare li bastasi quanti li besognano per lo dicto lavorerio. Et per soa fadiga et mercede ducati cento et dese veniciani d'oro lo qual pagamento se debia fare successivamente servendo pagando.

In margine: Cassa de voluntate contrascriptarum partium qui dixerunt quod inter se erat pro contrascriptum satisfactum.

(DAD, Diversa cancellariae, sv. 55, ff. 66v–67r)

Neobjavljeni. (Spominju: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947: 27; Renata Novak Klemenčić, Kiparski ukras Kneževa dvora u Dubrovniku u 15. stoljeću – nekoliko priloga, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39 /2001.–2002./: 282)

8.

1441., 10. lipnja – Radonja Grubačević i Živko Utišenović ugovaraju izradu velikog broja klesanih dijelova: konzole i završne vijence, krovne kanale, vrata za oružanu i dvoranu, jedan prozor te okvir i ogradu za balkonatu.

Radogna Grubacevich et Givchus Utixenovich ambo lapicide super se et bona sua ad melius tenendum se solemniter obligantes promiserunt et se obligaverunt ser Iunio Mat. de Gradi et sociis officialibus fabrice regiminis communis Ragusii stipulanti nomine dicti eorum officii fabricare et facere

eisdem officialibus laboreria ad precia infrascripta de bono lapide de Camignacho de Curzola, que inferius vulgariter scripta sunt, videlicet:

24 denti longi a palmi 4 1/2 et largi palmo uno et alti palmo I, deda 3, squadrati et ben lavorati a grossi 18 l'uno, monta perperi 36

70 denti de longheza de palmi 3 l'uno et grossezza palmo I et de alteza palmo uno, deta 3, squadrati et ben lavorati a grossi 10 1/2 l'uno, zoe a gr. 3 1/2 lo palmo, monta perperi 6 grossi 3

19 peze chanali grandi alla fazada de fora in tutto braza 45, largi palmo 1 1/2 alti palmo I squadrati et inbastonati alla ostella chomo besognara, et chavadi et fornidi d'ogni altro lavorer, salvo a sfogliarli, segundo che piaxera alli officiali, alle lor spexe a perperi 5 lo passo, monta perperi 56, grossi 3

18 peze di chanali longi de palmi 4 l'una, alte palmo I mancho deda 2, largi palmo 1 1/2 squadrati et chavadi et mombladi allo uxato delle chaxe de Ragusa a perperi 5 lo passo, monta perperi 45

I^a porta per la chamera in la sala chome quella porta de notaria, chavezi intagli et de quella grossezza et lavorada com lo intoretto al modo della deta porta, a grossi 4 lo palmo, monta zercha perperi 10

I^a porta allo magazen de sotto che stano ale bombarde averta de largeza braza 3 com lo archo allo intrezo et con le mexule al modo chomo la porta allo introyto del conseglie pizolo, a grossi 4 lo palmo, monta zercha perperi 10

3 peze de raxadura alla balchonada granda dele qual peze siano peze 2 a palmi 8 longa l'una et peze 1 de palmi 5, large tutte a palmi 3 et grosse a palmo 1. Val passa 2, braza 2 1/2 spianadi, ben lavorati et mombladi con la sovaza de fora, a perperi 11 lo passo, monta perperi 28, grossi 10, pizoli 15

4 peze per li apogi alla balchonada grande a palmi 5 l'una de longeza, large a palmo 1 1/2, alte treze 2 de palmo a grossi 5 lo palmo, squadrati et ben lavorati, monta perperi 8, grossi 4

I^a fenestra alla camera in la sala, zoe peze 3 de pianche per lo solaro, longe a palmi 4 1/2 l'una, large a palmi 3, grosse palmo mezo et un deto, spianate et momblade. Anchora peze 2 de palestrade longe de palmi 10 l'una grosse in faza. Et lonbello palmo 1 per banda, squadrati et lavorati scheto peze 2 de trafori allo sesto del intrezo con li ochiali. E archeti et uno pignolo sfogliato al mezo per perperi 50

Promittentes ipsi magistri lapicide de proximo incipere ad faciendum ipsa laboreria et nulli alii laboreria non vachare, nec attendere donec et quousque perfecerint et compleverint ipsa omnia et singula laboreria. Quod si non facerent aut alii laboreria attenderent, quod tunc dicti officiales possint ea laboreria et quodlibet eorum fieri et fabricari facere ab aliis magistris, expensis, damnis et interesse

ipsorum Radogne et Givchi. Qui quidem Radogna et Givchus lapicide confessi fuerunt habuisse et recepissee ab ipsis officialibus dantibus et solventibus pro parte mercedis et precii ipsorum laboreriorum fiendorum yperperi octuaginta. Renuntiando. Hec autem etc. Iudex ser Iunius de Bona et Nicola de Stella testis.

(In margine:) Pro fabrica regiminis.

(DAD, *Diversa notariae*, sv. 26, f. 70r–71r).

Neobjavljen. (Spominje: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947: 122)

9.

1442., 10. ožujka – Živko Utisenović i Radonja Grubačević ugovaraju izradu kamene građe (razne vrste klesanaca), vjenaca za galeriju atrija i dvadeset četiri prsobrana prema nacrtu koji se nalazi u kancelariji.

Partes et nominati infra tulerunt michi notario cathastici scriptum unum pactorum et conventionis inter eos firmatum ac scriptum et annotatum super uno folio papiri quod voluerunt in notaria scribi et registrari debere pro eorum cautela ac robore et firmitate omnium et singulorum in eo scripto contentorum. Cuius quidem scripti tenor sequitur per hec formalia verba, videlicet. Ser Biasio de Ragnina et compagni officiali della fabrica del rezimento anno conduto et accordato Givcho Utisenovich tayapiera, rezevando per nome de Radogna Grubavezich, per lo quale sopra di se et di suoy beni se constituisse et promette de rato in questo modo che li die dar li infrascritti lavoreri de bona piera, zoe paxi LXXX de corso. Et intra questi passi 90 che li siano cantoni XVI et trasandali X de quella alteza de sotto la lista de primo palmento et lavorati netamente senza busi alla stazon lor. Et siano chodote chome altro chorso. Anchora pietre de chorso passi 30 che siano lavorate da ogni lado et siano grosse palmo uno et alti palmo uno et longhe chome altro chorso. Lo qual chorso li 30 passi debiano pagar per passi LX, somma in tutto questo chorso yperperi 245, a raxon de grossi 20 de lo passo, sbattendo passi 3 che son de piu. Item lista longa passa XV et grossa terzi doi de palmo et larga palmo 1 1/2. Et le peze longe se debiano intender per lo mancho braza 2. Et debiano se inbastonar com mezo palmo de siovardo. Et sfoliar chome la serachine che sta in la corte com uno bastoncello de sotto et de sopra per prezio de yperperi 8 lo passo. Item merli XXIII de palmi 2 1/2 largo l'uno, alto palmi 3 et grosso palmo uno et lavorati a quadro da ogni banda et de fora segondo lo desegno per presio de iperperi 3 l'uno, secondo la forma dello desegno che sta in chancellaria. Et questo lavorer die fare per tutto lo mese de avosto proximo che vene. Et se li detti maystri non attendesse alle termine dello detto lavorero che sia licto alli detti officiali meter tanti maystri quanto lor pare. Et quello che spendesse piu che sia creduta la parola lor. Renuntiando. Hec autem etc. Iudex ser Martolus de Binzola et Nicola de Stella testis.

Die suprascripta post predicta. Zivchus Utisenovich suprascriptus modo et nomine quo supra, confessus fuit ha-

buisse et recepissee a suprascriptis officialibus dantibus et solventibus pro parte suprascriptorum laboreriorum yperperi centum. Renuntiando. Iudex ser Martolus de Binzola et Nicola de Stella testis.

(In margine:) Pro officialibus fabrice regiminis.

(DAD, *Diversa notarie*, sv. 25, f. 194v–195r).

Neobjavljen. (Spominje: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947: 122)

10.

1442., 18. travnja – Oficijali izyještavaju Vijeće umoljenih, po Onofrijevu savjetu, da se mogu uciniti dvije fasade stupova u atriju, podignuti svod iznad trijema kod starih vrata od Ponte i unijeti oružje u oružarnicu.

Prima pars est de firmando providimentum allatum et lectum in presenti consilio per officiales pro fabrica palatii, videlicet totum insimul. Per XXVIII, contra IIII

(Secunda pars est de firmando illud de capitulo ad capitulum cancell.)

Tenor providimenti ultra scripti:

Magnifici signori li officiali dela fabrica del palazo, per conseglie de maistro Nofrio, recordano ala signoria vostra:

In prima, de poder dar fornimento alo armamento del tuto, e de bisogno dare liberta alli officiali de poder fare due faciate de le colonne sopra lo cortiglio e seguir a fornire li magazeni de lo fondego chon la caxa de Benedetto et con altri membri de le abitation che vano sopra, a tale che le volte delo armamento e delo palazo abiano le spale, che altramente lo armamento non se poria fornire.

Item fare una altra volta sopra quella volta fata ala porta de la punta per dare le spale ala casa delo armamento che sia acostado alo campanile. E fazando a questo modo se pora fornire lo armamento del tuto e meter le arme dentro al più tardi per tuto octobrio proximo.

Item, sopra lo fato dela torre dele campane e de bisogno levare la campana granda delo conseglie del suo luogo e meterla a quello cantone delo campanile che varda inverso levante, a tale che se possa coprire la torre e fare de sotto tuto quello che aspecta ala habitation delo rectore, como la cozina, salvaroba e camere. E a questo modo fazando lo salnitrio e altro quello vora la signoria vostra poderete ben alogar e salvar. E de piu lo rector, con lo nome de Christo, pora intrar in lo palazo con la stantia soa fornida per tuto lo decembrio el più tardi.

(In margine:) Firmatio providimenti pro fabrica regiminis.

(DAD, *Acta Consili Rogatorum*, sv. 8, f. 122v–123r).

Neobjavljen. (Spominju: Alessandro Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana I*, Milano, 1921. i 1999: 199; Lukša Beritić, *Utvrđena grada Dubrovnika*, Zagreb, 1955: 63)

11.

1443., 1. veljače – Živko Utisenović i Radonja Grubačević ugovaraju razne klesarske radove za unutrašnjost dvora: iz-

radu dijelova za umivaonike i kamine, sjedala i ograde za prozore, stepenice i završetke za prsobrane.

Partes et nominati infra tulerunt notario cathastici scriptum unum pactorum inter eos factum et celebratum ac annotatum super uno folio papiri in vulgare sermone. Quod scriptum voluerunt hic in notaria scribi et registrari debere ad cautelam partium et pro robore et firmitate omnium et singulorum in eo contentorum. Cuius quidem scripti tenor sequitur per hec formalia verba, videlicet. Givcho Utissenovich et Radogna Grubavezich tayapiere se obligano sopra se et li soy beni a meglior tenente a ser Biasio de Ragnina et compagni offiziali dello palazo dare et consignare le infrascritte piere et lavoreri alli prexii et termini chome de sotto seguira, zoe: in prima 2 pianche dela schaffa dela saloza del rector longa palmi 6 1/2 e larga palmi 1/2 et grossa palmo mezo et dedo uno per prexio de iperperi 12. Item 2 schaffe longe palmi 7 et larga palmi 3 et grossa palmo uno per prexio de iperperi 22. Item tre nape de chaminata, una longa palmi 10 e alta palmo 1 1/2 e grossa palmo mezo. E la seconda palmi 8 1/2 longa e alta palmo 1 1/2 e grossa palmo mezo. La terza palmi 7 1/2, longa e alta palmo 1 1/2 e grossa palmo mezo. Queste 3 nape se intendano per prexio de yperperi 18. Item 12 peze per li segi delle fenestre de palmi 2 1/2 a quadro e grosse palmo mezo per prexio de iperperi 15. Item 2 schaffe per la sala grande longe palmi 8 e large palmi 3 et alta palmo 1 per prexio de iperperi 22. Item 2 pianche per la schaffa longe palmi 7 1/2 e large palmi 2 1/2, grosse palmo mezo, dedo uno, per prexio de iperperi 12. Item 4 pianche dello apogo de fenestra grande della sala, longe palmi 4 1/2 e alte palmi 3 1/2 e grosse palmo uno mancho deda 2. Item tre pianche de apogo dela fenestra della camera grande longe palmi 4 et alte palmi 3 1/2 e grossa palmo uno mancho deda 2, in tutto deli sopradeti 2 capitoli per prexio de iperperi 32. Item 2 fioroni uno grando e l'altro pizolo. Item 3 peze per la rasatura dela fenestra della camera grande, in tutto de li sopradeti 2 capitoli com fioroni iperperi 13. Item 24 peze pe la gonte deli merli, longe palmi 2 1/2 e alte palmo uno e large palmo uno lavorato d'ogni banda per prexio de iperperi 25. Item 7 peze de lista sopra li apogi de 2 fenestre palmi 1 1/2 large e alte

palmo mezo, deda uno, et longe in tuto palmi 30 per prezio de iperperi 12, grossi 6. Item 3 peze de palmi 8 longe, alte palmi 4 e grosse palmo mezo, deda 2, et 2 pizole palmi 4 a quadro et grosse palmo 1/2, deda 2 che siano bene spontade per prexio de iperperi XX. Item lista intorno a tute 2 schaffe che siano grosse palmo mezo et deda 1 per uno verso et per altro verso palmo 1, deda 2. Item collone 2 com le basse et com 2 denti alte palmi 6. Et li denti siano longhi palmi 5 1/2 et alti palmo 1, deda 2, et grossi de palmo 2/3. Item uno schalino che gira palmi 14 intorno che siano in peze 4, alte de palmo 2/3 et largo palmo 1, deda 2. Item lista dela chaminata grossa palmo 1/2 et larga palmo uno, tanto quanto bisogna alla chaminata. Item per un altra chaminata de camera de rectore chollone 2 con le basse et com 2 denti alto palmi 6. Et li denti siano longi passa 5 1/2 et alti palmo 1, deda 2 et grossi palmo 1/2. Item uno schalin che gira palmi 13 intorno in peze 4, alto de palmo 1/2 e largo palmo 1, deda 2. Item lista della chaminata grossa palmo mezo et larga palmo 1, longa tanto quanto bisogna alla chaminata per la chuzina, denti 2 longi palmi 6 1/2 et alto palmo 1, deda 4 et grosso palmo mezo, deda 2. Et li pillastrai alti palmi 5 1/2 et grossi palmo mezo, deda 2 et largi palmo 1, deda 2. Lo schalin dela chuzina intorno palmi 17 et alti palmo 1 in peze 4. Et per schalini 8 dela chuzina longi palmi 5 et alti palmo 1, deda 2 mancho. Et alti palmo 1, deda 2. Anchora schalini XI per montar a ballador longi palmi 3 1/2 alti palmo 1 mancho 2 deda. Anchora peze 16 de schalini longi palmi 1/2, alti palmo 1 et largi palmo 1, deda. Tutto questo lavorer de liste et schallini et colone et de denti segundo e scritto fina le pianche delo apogo de sopra lo cortiglo se diene intender a grossi 3 lo palmo, val lo palmo grossi 3. Et tutto questo lavorer de piere de Chaminago de Chorzu la poste al lor spexe alla stazon loro et squadrate chome se convien. Et hano havuto per parte delo lavorer perperi C. Promittentes ipse partes premissa omnia et singula firma et rata habere et tenere. Renuntiantes. Hec autem etc. Iudex et testis ut supra.

(In margine:) Pro officialibus fabrice regiminis

(DAD, Diversa notarie, sv. 26, f. 147r).

Neobjavljen.

Bilješke

- 1 Nakon potresa 1979. otpočela je priprema za staticku sanaciju Kneževa dvora. Ispitivanjima Građevinskog instituta Hrvatske prethodila su sondiranja nekih zidova u atriju, u prizemlju i na polukatu koja je 1981. proveo Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba (Nada Grujić) uz arhitektonsko snimanje nalaza (Ivan Tenšek), a na osnovu kojih je izrađen elaborat *Knežev dvor u Dubrovniku – analiza razvoja i stanje*, Zagreb, 1981 (voditelj istraživanja: Milan Prelog, tekst: Nada Grujić). U prvoj polovici 1982. radove su pratili dubrovački Zavod za zaštitu spomenika kulture (Lucijana Peko) i Dubrovački muzej (Edda Portolan), uz preliminarna sondiranja zidova (Restauratorski zavod Hrvatske). U drugoj polovici godine nadzor i arhitektonsko snimanje nalaza u zoni prizemlja preuzeo je Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba (Nada Grujić, Željko Rapanić, Ivan Tenšek). Nisu, nažalost, bila omogućena sistematska arheološka istraživanja kakva su se istodobno provodila na katedrali, već samo snimanje zidova koji su se javljali na pravcima iskopa za postavljanje armirano-betonskih konstrukcija ojačavanja temelja. Tako je propuštena prilika da se mnogi fragmentarni nalazi povežu i dobije jasniji uvid u sve slojeve izgrađene prije 1435. godine. O sanacionim radovima i propustima projekta obnove Kneževa dvora, vidi: *Knežev dvor, Obnova Dubrovnika 1979–1989*, (ur. Snješka Knežević), Dubrovnik, 1989: 71–79.
- 2 Razvoj Kneževa dvora na osnovu objavljenih pisanih izvora prikazan je u članku: NADA GRUJIĆ, Knežev dvor u Dubrovniku do 1435. godine, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40, (2003–2004), 149–170. Tekst je napisan na osnovu prikupljene grade za elaborat objavljen 1981. godine.
- 3 Svi dokumenti navedeni u tekstu i u prilogu su iz Državnog arhiva u Dubrovniku a objavljaju se ovdje u transkripciji Zdravka Šundrice, ukoliko nije drugačije naznačeno. Sve je dokumente s izvornikom sravnio Danko Zelić, kojem dugujem i transkripciju dokumenata navedenih u bilješkama (15, 17, 18, 31, 34, 35, 37) i u prilogu (dokumenti br. 3, 6 i 7).
- 4 FILIP DE DIVERSIS, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, predgovor, transkripcija i prijevod: Zdenka Janečović-Römer, Zagreb, 2004, 53–54.
- 5 U dokumentima se za pojedine dijelove Dvora navodi više naziva: *regimen, domus regiminis, regimento, palacium regiminis, pallazo del regimento* označuju cijelinu Dvora, a ponekad i samo zapadno krilo. Za Kneževu kulu ili Kulu od zvona rabe se nazivi: *turris regiminis, turris campanarum, torre dele campane, campanilis regiminis, campanilis thuris*; međutim *turris de le campane* označuje i sjeverozapadnu kulu kao što se jugozapadna naziva *turris sancti Marci* ili *turris minoris consilia*; za oružarnicu rabe se nazivi: *armamentum, domus armamenti, možda i arsenatus*; za knežev stan: *domus domini rectoris, domus habitationis palacii domini rectoris, domus pallaci regiminis, domus palatij communis, chasa delo rectore*; za dvorište: *atrium residenciae domini Rectoris, curia regiminis*.
- 6 Acta Consilii Rogatorum (dalje Cons. Rog.), 6, 1r (11. VIII. 1435.); Cons. Rog. 6, 1v (11. VIII. 1435.); Cons. Rog. 6, 2r (12. VIII. 1435.); iz posljednjeg dokumenta postaje jasnija uloga nadstojnjika koji će *libertatem habeant designandi et ordinandi modum quo laborari debeant tam ipsum armamentum quam pallacium nostri regiminis; et ipsum modum designationis et ordinacionis in scriptis ponere et portare ad consilium rogatorum*.
- 7 Cons. Rog. 6, 4v (18. VIII. 1435.), Cons. Rog.. 6, 5v (24. VIII. 1435.), Cons. Rog. 6, 11r (19. X. 1435.), Cons. Rog. 6, 13v (27. X. 1435.), Cons. Rog. 6, 19r (10. XI. 1435.).
- 8 Radon Bogetich et Bosidar Bogdanovich petrarrii ambo simul et quilibet eorum in solidum super sese et omnia cuiuslibet eorum bona promiserunt et se obligaverunt ser Georgio de Goze, ser Zupano de Bona, ser Stephano Ursii de Zamagno et ser Junio Mat. de Gradi, officialibus laboreriorum fiendorum nomine communis Ragusii in regimine et armamento et alibi iuxta formam electionis eorum, presentibus et nomine communis Ragusii vigore eorum officii stipulantibus et recipientibus, ad omnem voluntatem dictorum officialium et ubi ipsis officialibus placuerit, de bono laborerio optime duraturo ad laudem et arbitratum () cuiuslibet boni magistri eiusdem artis, laborare et hedificare in dicto regimine, armamento et alibi ut supra videbitur et placuerit ipsis officialibus, voltas matonorum omnibus ipsorum Radoni et Bosidari expensis, habendo a dictis officialibus solummodo matonus, calcem, savornam et arenam portatos in locis ubi fient dicte volte, qui et que opportuni et necessarie erunt pro dictis voltis fabricandis. Et hoc precio et mercato grossorum trium pro quolibet brachio ipsarum voltarum simplicium fabricandum ut supra et grossis quatuor cum dimidio pro quolibet brachio dictarum voltarum duplarum. Quas voltas dicti petrarri teneantur precio scripto de subtus laudabiliter et bene cartizare et de supra saligiare precio et preciis scriptis. Quod premium dicti officiales solvere teneantur suprascriptis Radono et Bosidaro illico dum particulariter et de tempore in tempus fuerint hedificare dicte volte. Hoc pacto inter ipsas partes addito, quod si dicte volte fabricande ut supra, vel aliqua ipsarum per annum proxime subseceturum, a die qua forme ipsarum voltarum per dictos Radonum et Bosidar subtracte fuerint, ruinarentur sive in aliqua ipsarum parte defficerent vel mancamentum aliquod paterentur, quod ipsi magistri petrarri illud totum damnum, defectum et mancamentum voltarum ipsarum sumptibus et expensis eorum magistrorum reficere teneantur super sese et omnia cuiuslibet ipsorum bona. Que omnia et singula suprascripta dicte partes simul et vicissim firma rata habere promiserunt, videlicet dicti petrarri super sese et omnia cuiuslibet ex eorum bona et dicti officiales vigore eorum officii super bona communis. Renuntiantes omnes. Index et testis ut supra.
Die XXII decembris. Radon et Bosidar suprascripti confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus pro parte laborerii scripti yperperos quadraginta. Renuntiando.
- In margine: Pro comun. Pro voltis in regimen fabricando. (Diversa notariae, /dalje: Div. not./, 20, f. 114r; 1. XII. 1435). Spominje: CVITO FISKOVIC, Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb, 1947: 115.
- 9 Captum fuit quod officiales laborerium aptari facere debeant aliqua necessaria in palacio regiminis nostri que et prout dixerit dominus rector. (Acta Consilii Minoris /dalje Cons. Min./ 7, 21v; 9. II. 1436.).
- 10 Captum fuit de dando libertatem officialibus tam armamenti quam pallacii nostri regiminis quod possint accipere lapides tam qui sunt in terra quam in mari ex laboreris ad sanctum Georgium que faciebat facere comune nostrum, prout eis videbitur. (Cons. Min. 7, 19v; 4. II. 1436.).
Captum fuit de dando libertatem ser Petro de Sorgo et sociis officialibus ad faciendum pingere cameram consilii minoris, quod aurum quod eis superest ex dicta camera possint et debeant expendere ad

- faciendum inaurare listas sedilium sive bancorum ipsius consilii et tartinios porte eiusdem consilii. (Cons. Min. 7, 23v; 11. II. 1436.).
- 11 Captum fuit quod officiales laboreriorum communis cum legnamine aptari facere debeant ambulatorium quo itur in palacio regiminis ubi moratur et habitat dominus rector, prout opportunum fuerit. (Cons. Min. 7, 32v; 13. III. 1436.).
- 12 Cons. Rog. 6, 46v (17. IV. 1436.); Acta Consilii Maioris (dalje: Cons. Maius) 5, 72r (21. IV. 1436.).
- 13 Knezu je određena pratinja kako bi mogao obavljati svoju službu kao da je u dvoru. Prije useljenja, Nikša de Stella, čuvan zatvora Benedikt i vlasnici kuće popisat će sve stvari zatečene u kući i u stranu; pri svakoj zamjeni kneza popis će se provjeriti. Bude li nešto nedostajalo, na knezu je da to nadoknadi. Cons. Rog. 6, 48r–49r (25. IV. 1436.).
Za kuću u koju je knez trebao useliti 15. svibnja izrađuje se unam lecticham sive leteriam cum banca una que serviat dicte lecterie, et unam tabulam pro mensa cum duabus banchis longis pro ipsa mensa et tripodibus. Za namještaj i za još neke radove koje će odrediti tadašnji knez oficijali mogu potrošiti deset perpera. Cons. Rog. 6, 51v (7. V. 1436.); Cons. Min. 7, 51v (8. V. 1436.); Cons. Min. 7, 55r (15. V. 1436.).
- 14 Cons. Min. 7, 55r (16. V. 1436.); Cons. Min. 7, 57r (20. V. 1436.).
- 15 [Die 18 maii 1436.] Radin et Radoe fratres petrarii se solemniter obligantes et ad melius tenendum promiserunt et se obligaverunt ser Nicole de Georgio et sociis officialibus deputatis ad fabricam palatii regiminis dare videlicet duas fenestras sarachinas ad modum et formam quibus et prout sunt ille que sunt in domo voivode Stipanni ad primum solarium sive palmentum precio iperperorum quindescim. Item passus tres vel circa liste de duobus schachis prout est lista nove domus ser Georgii de Goze ad primum palmentum precio grossorum XXVI quolibet passus. Et hoc omnia dare promiserunt usque XX die mensis iunii proxime futuri. Item unam balconatam magnam ad similitudinem, magnitudinem et formam quibus et prout erit balconata dicti ser Georgii de Goze ad salam dicte nove domus sue precio ipp. LXXXV. Quam dare promiserunt usque per totam XV diem augusti proxime futuri. Et predicta omnia laboreria esse debeant bona et bene laborata et de bono lapide de Curnola de Camignago. Que si ad terminos predictos dicti petrarri non dabunt, quod dicti officiales ea possint ab aliis magistris emere damno, interesse et expensis dictorum magistrorum et cuiuslibet ipsorum. Renunciantes. (In margine:) Die XIIIII marci 1437. Radin et Radoe contrascripti super se et omnia eorum bona se obligantes ad melius tenendum promiserunt ser Georgio de Goze et sociis officialibus super laborerii palatii regiminis facere sex fenestras serachinas eis modo et forma quibus sint fenestra domus Nixe de Hostoya Metilievich ad primum solarium de bono lapide de Camignago et de bono laborerio ad rationem perperorum XXV et grossis sex pro qualibet fenestra pro parte cuius laborerii dicti Radin et Radoe fuerunt confessi recepisse a dictis officialibus perperos quadraginta. Renunciantes. (Diversa cancellariae /dalje: Div. canc./ 49, 299v (18. V. 1436.). Spominje: RENATA NOVAK KLEMENČIČ, Kamnoseška podjetja v Dubrovniku v prvi polovici 15. stoljetja, u: *Med srednjim Evropom in Sredozemljem – Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše), Ljubljana, 2006, 269.
- 16 Div. canc. 50, 2r ; 2. VI. 1436; Div. canc. 50, 31v ; 1. VII. 1436.
- 17 Paval Marchovich lapicida habitator civitatis Curnole et ad presens existens Ragusii super se et omnia sua bona se sollemniter obligando per aptay renunciando promisit ser Martolo de Georgio et sociis officialibus deputatis ad reparandum et fabricam palacii regiminis Ragusii, stipulantibus et recipientibus nomine communis Ragusii, da-
- re et consignare ipsis officialibus ad pontem pescarie Ragusii omnibus expensis ipsius Pauli omnes lapides necessarios et opportunos pro faciendo duas balchonatas similes illi balchonata que est domui ser Iohannis Mar. de Goze, que balchonata est supra curtem ipsius ser Iohannis, videlicet tam longas et tam grossas queinde expedite ad faciendum duas tales balchonatas qualis est balchonata predicta dicti ser Iohannis de Goze, de bono lapide de Camignago. Quas lapides suprascriptos pro dictis balchonatis fiendis dictus Paulus promisit dare et conducere suis expensis et supra terminis infrascriptis vide-licet lapides pro faciendo unam ex illis balchonatis usque per totum mensem augusti proxime futurum et lapides pro faciendo aliam balchonatam usque per totum mensem decembri proxime futurum. Et hoc pro precio et mercato in totum yperperorum centum. Cum pacto quod si dictus Paulus non dederit et conduixerit et consignave-rit dictis lapides ut supra ad terminos suprascriptis quod ipse Paulus valeat et posse condemnari (?) realiter et personaliter Ragusii, Curnole, Lesine, Iadre, Bossine, Ancone, Apulie et quacunque prout (...) pro et (...) dictorum lapidum duarum balchonatis non datorum et traditorum ac pro ea occasione omnium et singularium denario-rum ... quas dictus Paulus recepisse occasione dictorum lapidum. Et cum hoc pacto quod si dictus Paulus non dederit dictor lapides ad dictum terminum quod ipsi officiales emere possunt ipsos lapides sumptibus et interesse dicti Pauli. Renunciates. (Div. canc. 50, 33v; 6. VII. 1936.).
- 18 Ratchus Ivancich lapicida se et opera sua et sui magisterii loca-vit pro uno anno proxime futuro ser Martolo de Georgio et sociis officialibus super fabrica palatii communis et regiminis, promittens idem Ratchus toto dicto tempore laborare de dicta sua arte omnia et singula laboreria opportuna dictis officialibus et comuni pro dicta fabrica palatii et regiminis et nemini alteri laborare nec laborerium aliquid sumere ab aliqua persona durante dicto anno bene et fide-liter ad omne beneplacitum et voluntatem dictorum officialium. Et versavice dicti officiales, videlicet ser Martolus de Georgio et socii, promiserunt solvere pro eius mercede et salario de omni et singulo laborerio quod faciet et laborabit secundum precia consueta et qua in civitate dantur aliis magistris lapicidis et dare ei ad laborandum de dicta sua arte pro toto dicto anno ad sufficientiam. Renunciantes. Qui Ratchus ex nunc confessus fuit habuisse et recepisse a dictis officialibus pro parte solutionis et subventionis scontentos in la-boreriis que faciet ipp. viginti. Et pro dictis iperperis XX et dicto Ratcho constituit se fideiussorem et plegium. (Div. canc. 50, 35v; 8. VII. 1436.).
- 19 Captum fuit quod officiales laboreriorum communis aptari facere debeant portas carceris fractas et in curia regiminis fieri facere unam soffitam ubi stare possint famuli regiminis ad circam faciendam. (Cons. Min. 7, 102v; 21. XI. 1436.).
- 20 Captum fuit quod officiales laborerii regiminis die lune proxima incipere debeant ad dejiciendum murum ubi habitat Benedictus in regimine, quia minatur ruynam. Et hoc sub pena yperperorum qui-nque pro qualibet eorum officialium. (Cons. Min. 7, 124v; 16. II. 1437.).
Položaj kuće čuvara zatvora preciziraju dva podatka: u odluci Malog vijeća iz 1414. stoji da se u kući čuvara zatvora treba učiniti prostorija za prolaz do zvonika, što znači da je bila prislonjena uz Kneževu kulu; prema podatku iz 1443. kuća čuvara zatvora se nalazila na gradskom zidu, sa strane mora.
- 21 Captum fuit quod officiales laborerii regiminis repezare facere debeant, prout eis consultum est a magistris, duas facies turris sive campanilis regiminis non dejiciendo ipsam turrim sive campanile. In margine: pro turri sive campanile repezando per officiales. (Cons. Min. 7, 125v; 19. II. 1437.).

- 22 Napomena: dubrovački arsenali nisu imali svodove, već su bili podijeljeni stupcima koji su nosili lukove, a nad njima je bila drvena krovna konstrukcija. Riječ *arsenatus* znači spremište brodova, ali i oružja.
- 23 *Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo parvo consilio alloquendi magistros qui venerunt de partibus Appulie tam pro volta una faciendo in nostro arsenatu, portu mundando, aqua conducenda et aliis laboreris fiendis, prout ipsi domino rectori et suo consilio videbitur, ita quod quicquid ab eis habitum fuerit reportari debeat huis consilio.* (Cons. Rog. 6, 55v; 26. V. 1436.).
- 24 FILIP DE DIVERSIS, (bilj. 4), 27.
- 25 *Cons. Maius 5, 79v–81v.* Ugovor je objavljen u: RISTO JEREMIĆ, JORJO TADIĆ, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, III, Beograd, 1940, 11–14. Ugovor za vodovod potpisuju zajedno *magistri* Andriutius de Bulbito i Honofrius de Jordano; Andreuccio de Bulbito je bio poduzetnik, posrednik i trgovac; već se 9. svibnja kao njegov zastupnik javlja Ivan Kotruljević, a nakon 4. kolovoza 1439. više se i ne spominje. (Div. not. 22, 132v; 23, 62v, 159v–160r). O gradnji vodovoda vidi: RELJA SEFEROVIĆ i MARA STOJAN, Čudo vode: prolegomena za ranorenansni vodovod u Dubrovniku, u: *Analji Dubrovnik* 44 (2006.), 95–137.
- 26 *Captum fuit quod officiales fabrice regiminis debeant sub pena yperperorum XXV pro unoquoque preparare omnia opportuna et necessaria pro dicta fabrica in ista ebdomada proxime ventura. Et in die lune, quinta mensis maii proxime futuri debeant incipere murare ita et taliter quod ad minus sint quatuor caze muratorum singulo die in opere, continuendo deinde laborerium quousque poterit laborari. In margine: Pena imposita officialibus fabrice regiminis.* (Cons. Min. 7, 213r; 26. IV. 1438.).
- 27 Die X junii 1438. Quia dicti officiales retulerunt complevisse fabricam armamenti, ideo per minus consilium captum fuit quod dicti officiales supersedere debeant in laborando ut supra per totum mensem presentem, ita tamen quod si ante finem ipsius mensis magister Anofrius redierit de Curzola, ante debeant laborare, non obstante quod mensis elapsus esset. (Cons. Min. 7, 213r).
- 28 BOŽO GLAVIĆ, Knežev dvor, 25. U neobjavljenom rukopisu radnje napisane na talijanskom jeziku 1936. godine, autor donosi brojne arhivske podatke, bez signature dokumenata i sređene numeracije stranica, pa je njihovo navođenje često apoksimativno.
- 29 ZDENKA JANEKOVIĆ-RÖMER, Grad trgovaca koji nose naslov plemića: Filip de Diversis i njegova pohvala Dubrovniku, u: FILIP DE DIVERSIS, (bilj. 4), 9.
- 30 FILIP DE DIVERSIS, (bilj. 4), 54, 55.
- 31 *Officialis fabrice palatii regiminis ser Iunius de Gradi et socii conduxerunt ad laborandum ad dictam fabricam Marchum Thaverde lievich tayapiera quod debeat laborare unam columpnam magnam et unam pallestratam magnam que sunt ad presens supra pontem ad mare quarum columpnas et pilos debet laborare eo modo et forma quibus magister Honofrius et magister Ratchus Ivancigh sive aliquis eorum ei indicabit et quod in iudicium ipsorum quam opus factum fuerit stet bene et sit per ipsis laudatum et approbatum. Pro quo laborerio dicti officiales dare promiserunt dicto Marcho iperperi duodecim de precio et per mercede. Et deber incipere cras per diem ad laborandum et non dimittere aliud donec fuit completum. Et si dimisit dictum laborerium sit ex pacto licitum omnibus dictorum officialium facere ponit ad carcera dictum Marchum. Renunciantes etc. Et confessus fuit dictus Marchus habuisse iperperi quatuor pro parte dicti laborerii.* (Div. canc. 53, 74r; 7. I. 1439.) Spominje RENATA NOVAK KLEMENČIĆ, Kiparski ukraš Kneževa dvo ra u Dubrovniku u 15. stoljeću – nekoliko priloga, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39 (2001–2002), 292.
- 32 *Prima pars est de dando libertatem officialibus laborerii fabrice regiminis, tam presentibus quam qui per tempora erunt super dicta fabrica, quod debeant laborare in dicto laborerio fabrice secundum designum de lignamine allatum et demonstratum in presenti consilio. Ita tamen quod si maiori parti eorum officialium videretur in aliquo permutare dictum laborerium in aliam formam, debeant id reportare et refferrere domino rectori et suo consilio. Qui dominus rector cum suo consilio postmodum illud reportare debeant in presenti consilio. Et secundum quod determinatum fuerit per presens consilium rogatorum, debeant prosequi et finire. Et quod de designo lobiete et terrazii quod portaverunt et demonstraverunt in presenti consilio rogatorum, sit et remaneat in eorum discretione et deliberatione possendi facere et disponere secundum quod eis melius videbitur.* 32 x 5 (Secunda pars est de aliter faciendo cancell.) (Cons. Rog. 7, 7v; 9. I. 1439.).
- 33 Mjere naznačene u ugovorima preračunate su u tekstu u metrički sustav. Važnije dubrovačke dužinske mjere su: 1 sežanj (*passus*) = 2,048 m, 1 lakat (*brachium*) = 51,2 cm, 1 stopa (*pes*) = 34,13 cm, 1 pedalj (*palmus*) = 25,6 cm, 1 palac (*uncia*) = 4,26 cm. (Z. HERKOV, *Naše stare mjere i utezi*, Zagreb 1973).
- 34 Ser Iunius de Gradi et socii officiales fabrice regiminis conduxerunt et concordaverunt magistrum Ratchum Ioannis quod debeat facere et laborare unum capitellum talem et meliorem ad melius faciendum et laborandum quam sunt illi duo vel aliquis illorum quos ad presens habet ad stationem suam. Item debeat facere et laborare sex archus tales et tam magnos quales et quanti convenient a turri de le campane usque ad turrim sancti Marci ita quod supleant spaciū quod est inter dictis tress. Qui archus sunt in illa forma et ad illam monstram in qua sunt ille sex pecie quas habet ad presens in sua statione, quas petras Nicola famulus suus fecit et laboravit. De quibus sex peciis archuum dicti officiales et magister Onofrius sunt informati quia eos viderunt. Que omnia laboreria dictus Ratchus promisit et se obligavit dedisse facta et completa dictis officialibus et magistro Onofriju per totum mensem aprilis proxime futurum sed (?) laborata de scarrello tantum. Et ad omniam eius requisitionem dicti officiales teneantur dare omnes illos magistris et operarios quos petit dictus magister Ratchus pro adiuvando et laborando ad dicta laboreria. Quibus magistris et operarios dictus Ratchus non solvere teneat. Pro quibus omnibus laboreris dicti officiales promiserunt dare et solvere dicto Ratcho perperi ducentos treginta cum (...) et non accipere aliud laborerium usque ad (...) completum. Pro quibus laboreris dictu magister Ratchus confessus fuit habuisse a dictis officialibus perperi treginta pro parte (Div. canc. 53, 80r–80v; 17. I. 1439). Dio dokumenta koji se odnosi na kapitel spominju: ALESSANDRO DUDAN, *La Dalmazia nell'arte italiana* I, Milano, 1921, 199; CVITO FISKOVIC, (bilj. 8), 27; RENATA NOVAK KLEMENČIĆ, (bilj. 31), 290.
- 35 *Martolus Braichovich taiapietra supra se et omnia sua bona se solemniter obligando promissit ser Trifoni de Bonda et ser Nichola Pauli de Gondola et ser Blaxio de Čamagno tribus ex quinque officialibus fabrice regiminis presentibus et recipientibus laboreare et facere in campo Sancte Marie unam columnam de petra ad formam et similitudinem prime columne que in dicto campo fuit laborata et facta. Et versavice dicti tres officiales predicti promiserunt dicto Martolo dare et solvere pro salario et mercede dicti laborerii iperperos sex cum dimidio. Cum pacto quod dictus Martolus in presenti debeat incipere laborare dictam columnam et ipsum laborerium continuare et non possit ire ad alibi laborandum nec in aliqua alia re nisi completo laborerio predicto. Renunciando. Et quod si dictus*

- Martolus predicta non ossevaret ut supra quod quolibet dictorum et aliorum offitallium dicte fabrice possit ipsum Martolum in carceribus facere detendi et ibidem detineri debeat quantum ipsis omnibus officialibus vel maiori parti eorum videbitur et placebit. Renuntiando. Dicta die. Supradictus Martolus confessus fuit habuisse et recepisse a dictis tribus offitallibus pro parte dicti laborerii iperperos duos. Renuntiando. (Div. canc. 53, 86v; 29. I. 1439.).
- Die 29 ianuarii 1439. Marcus Tverdeglevich taliapietra supra se et omnia sua bona se solemniter obligando promissit ser Trifoni de Bonda, ser Nichole Pauli de Gondola et ser Blaxio de Čamagno tribus ex quinque offitallibus fabrice regiminis communis Ragusii presentibus et recipientibus laborare et facere in campo Sancte Marie unam columnam de petra ad formam et similitudinem prime columnam que in dicto campo fuit laborata et facta. Et versavice dicti tres offitiales predicti promiserunt dicto Marco presenti et recipienti sibi Marco dare et solvere pro salario et mercede dicti laborerii iperperos sex cum dimidio. Cum pacto quod dictus Marchus in presenti debeat incipere laborare dictam columnam et ipsum laborerium continuare et non possit ire ad alibi laborandum nec in aliqua alia re nisi completo laborerio predicto. Et quod si dictus Marcus predicta non osservaret ut supra quod quilibet dictorum et aliorum offitallium dicte fabrice possit ipsum Martolum in carceribus facere detendi et ibidem detineri debeat quantum ipsis omnibus officialibus vel maiori parti eorum videbitur et placebit. Renuntiando.
- Dicta die. Supradictus Martolus confessus fuit habuisse et recepisse a dictis tribus offitallibus pro parte dicti laborerii iperperos duos. Renuntiando. Suprascriptus Marcus fuit confessus habuisse et recepisse a dictis tribus offitallibus iperperorum tres pro parte dicti laborerii. Renuntiando. (Div. canc. 53, 87r; 29. I. 1439.).
- 36 Div. not. 23, 37r (21. IV. 1439.). Dokument je objavio CVITO FISKOVIC, Petar Martinov iz Milana i pojava renesanse u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 27 (1988.), 102–103.
- 37 Radoe et Radin fratres Pribilovich petrarri super se et eorum ac cuiuslibet ipsorum bona ad melius tenendum promiserunt et se obligaverunt ser Iunio Mat. de Gradi et sociis officialibus fabrice regiminis dare conductos ad pontem piscarie aut pontem portus croserias quinque lapideas cum eorum pedatis et omnibus fulcimentis necessariis et opportunos laboratas eo modo et forma quibus labore sunt ille quas laborant magister Nicola et Ratchus et croserias ad modum et formam prout sibi ordinabit magister Anofrius. Ita quod sunt in totum brachia centum quinquaginta de Ragusio prelio grossis decem pro quolibet brachio omnibus eorum magistrorum lapidibus sumptibus, laboreris et expensis. Que omnia laboreria lapidea ut supra laborata dicti magistri dare conducta netos et laboratos dictis officialibus teneantur usque ad dimidium mensis septembbris proxime futuri sub pena standi in carceribus comuni uno mense continuo salvo iusto impedimento. Et nichilominus dicti magistri obligati sint ut supra dictum est ad dicta laboreria omni exceptione remota. Renunciantes. Iudex et testis ut supra. (Div. not. 23, 103r; 12. VIII. 1439.). Spominju: CVITO FISKOVIC, (bilj. 8), 25. RENATA NOVAK KLEMENČIĆ, (bilj. 31), 290.
- 38 Prima pars est de concedendo officialibus fabrice regiminis quod pro necessitate dicte fabrice possint accipere primum magazenum fontici nostri cum granario existente superius cum suo directo, tantum quantum capit ipsum magazenum eundo sursum ad palmentum sale magne. (Cons. Rog. 7, 56r; 15. V. 1439). Spominje: LUKŠA BERITIĆ, Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10 (1956), 40. ALESSANDRO DUDAN, (bilj. 34), 154, iznosi da je Onofrio obnovio i palaču Velikog vijeća.
- 39 Od stotinu trideset greda, njih dvadeset sedam trebaju biti dugačke 6,145 m, njih trideset 8,193 m, a sedamdeset tri grede 7,168 m. Debljinom i visinom trebaju biti jednake kao grede za kuću Mihaela Zizerovića. (Div. not. 24, 11r; 1. II. 1440.).
- 40 U ugovoru stoji da će Ratko Brajković do ožujka isporučiti scalinos lapideos de Curzola de Camignago quadraginta duo. Videlicet treginta palmorum novem pro quolibet in longitudine et in latitudine palmorum unius et digitorum quatuor et altitudinis palmi unius tribus digitis pro quilibet. Et alios duodecim scalinos de palmis sex cum dimidio pro quilibet in longitudine et in latitudine et altitudine prout dictus est de aliis XXX scriptis. (Div. not. 24, 24; 21. II. 1440). Spominje: CVITO FISKOVIC, (bilj. 8), 25.
- 41 U navedenom ugovoru oficijali određuju oblik i ukras konzola, širinu lukova na ogradi, mjere za pilastre i profilirani okvir, oblik česera, detalje mrežišta, ukras menzola, povećavaju broj profila na okviru a za cvjetni akroterij određuju sve pojedinosti osim osnovne mjere. Čak i ispravljaju nacrt Petra Martinova.
- 42 Div. not. 24, 73r–73v; 1. VI. 1440.
- 43 Nakon 1685. krajnjeg zapadnog udvojenih stupova u galeriji sjevernog krila zamijenjen je poprečnim zidom koji je dokinuo izvorni kontinuitet trijema.
- 44 Ser Iunius de Gradi et socii officiales fabrice regiminis acordaverunt Radin Igliza petrarium quod debeat abassare et demoliri de turri que est super cantono palacii communis unum brachium et medium de dicta turri in grossitudine et a sumitate debeat descendere sindendo et abbassando ad listam fenestrarum novarum palacii, et in latitudine usque ad signalia orologii. Et hoc prorecio de yperperis XII quos dicti officiales ei dare promiserunt. Et habuit pro parte yperperos II. (Div. canc. 54, 247v; 7. VII. 1440.).
- 45 Sat se tu nalazio do 1444. godine, kada majstor Luka sin Miha Zurgovića izrađuje ploču za sat na novom gradskom zvoniku i obećaje da će sat skinuti s mjesta gdje se tada nalazi: ... lo quale orologio prometo di abasarlo dello luogo dove al presente sta ... (Div. not. 27, 173v; 24. VIII. 1444.). Ugovor je objavio CVITO FISKOVIC, Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku, Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu 3, Split, 1947, 7, 19.
- 46 Captum fuit de ponendo penam officialibus fabrice regiminis quod ad penam yperperi XXV pro quilibet eorum die lune proxime futurum debeat incepisse ad faciendum aptari thurim quam ruynari fecerunt, existentem in capite palacii regiminis et prosequ ad laborandum usque quo opportune aptata fuerit. In margine: Contra officialibus fabrice regiminis. (In margine): Dicta die denunciatum ser Sigismondo ser Nicole de Gondola, ser Iunio de Gradi, ser Triphonio de Bonda et die 15 septembri ser Blaxio de Zamagno. (Cons. Min. 8, 189v; 1. IX. 1440.).
Captum fuit quod fenestra aliqua fieri non debeat in carceribus novis regiminis a latere versus portam maris, ymo fenestra que noviter facta erat a dicto latere officiales fabrice regiminis obturari faciant. (Cons. Min. 8, 191r; 9. IX. 1440.).
Captum fuit quod officiales fabrice regiminis sequi debeat laborenum turris campanarum ipsius regiminis prout alias captum fuit per consilium rogatorum, non adminuendo quicquam grossicie ipsius turris. Declarando quod sicut in desegno alias allato non erat quod aliquae fenestre deberent circha portas ipius thuris, ita duas fenestras nunc in designo fieri non posse. Et etiam declarando quod ita sequi debeat ipsum laborerium quod non minuatur aliquid de campanili ipsius thuris nec campanis ipsius. (In margine:) Pro fabrica turris regiminis. Lectum ser Iunio de Gradi, ser Sigismundo de Georgio officialibus, magistro Anofrio inghignerio et ser Triphono de Bonda. (Cons. Min. 8, 191v; 9. IX. 1440.).

- 47 LUKŠA BERITIĆ, *Utvrdjena grada Dubrovnika*, Zagreb, 1955, 62. Usp. Cons. Rog. 7, 201v; Cons. Min. 8, 208v. Posao je povjeren oficijalima Dvora uz uvjet da prozori prvog kata kanočke kuće ostanu ispod svoda, a on da ostane otkriven nad gradskim vratima.
- 48 EDDA PORTOLAN, Izvještaj o nalazima pri obnovi Kneževa dvora u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25 (1985.), 131.
- 49 *Div. canc.* 55, 66v–67r; 19. II. 1441. Spominju: CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 27; RENATA NOVAK KLEMENČIĆ, (bilj. 31), 282. Budući da se ovaj dokument dosada navodio parcijalno (pa i s pogrešnom folijacijom), a važan je i za arhitektonski aspekt Kneževa dvora, objavljuje se u prilogu u cijelini.
- 50 ... quod ubi fieri debeat in palatio Regiminis una camera cum una terracia in sala magna quod nunc fieri debeat pro omni bono respectu una camera solimodo cum una pulchra balchonata et appoggio. Quod officiales fabricae Regiminis praesentes et futuri laborare et completere debeat solum palatum Dni. Rectoris et fabricam armamenti. (*Cons. Maius*, 8, 35v; 23. VII. 1441.) HANS FOLNESICS, *Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien*, Wien, 1914: dokument 35.
- 51 BOŽO GLAVIĆ, (bilj. 28), 38.
- 52 *Captum fuit vigore libertatis habite a consilio rogatorum die XV presentis mensis de dando libertatem officialibus fabricae regiminis quod supra archus domus armamenti existentes in curia palaci regiminis possint fieri facere alias archus e apozios collonellarum per medium.* (*Cons. Min.* 8, 238r; 16. II. 1441.).
- 53 Ovaj trijem nije sačuvan u izvornom obliku: unutrašnji zid pokriva desni dovratnik ulaza u Kneževu kulu, a promijenjeni su i svodovi.
- 54 *Captum fuit quod officiales armamenti in turi regiminis, si opportune reaptata est, reponi et salvari facere debeat polvere bombardarum, sicuti antea salvabatur. Et quod in magazeno existente in regimento novo spaciato reponi et salvari facere debent eas bombardas quot capere potest.* (*Cons. Min.* 8, 256r; 22. V. 1441.). Spominje: LUKŠA BERITIĆ, (bilj. 47), 62.
- 55 BOŽO GLAVIĆ, (bilj. 28), 34–35, zaključuje da mjere naznačene u ugovoru (*coverta del palazzo ... longa braza 44 et larga braza 16 cercha e coverta ... sopra lo armamento longa braza 28 o cercha et larga braza 24 over cercha*) ne odgovaraju današnjem zapadnom i južnom krilu.
- 56 ... Quod domus habitationis palacii dni. Rectoris que nunc fabricatur cohoperiri debent superius dentatas nunc positas et altius murus eiusdem in altum elevari non debeat, et canalia facie muri ipsius palatii respicientes versus ponentem debeat poni intus vel extra murum prout melius videbitur Magistro Onofrio. (*Cons. Maius*, 8, 58r; 17. X. 1441.). HANS FOLNESICS, (bilj. 50); dokument 36. Spominje: CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 8), 25.
- 57 Givan Radoglievich de Stagno ... officialibus fabricae palatii regiminis Segna se confere et ibidem emere assides sexcentas de contrasterio morello signato videlicet in grossicio et longitudinis, qua fieri solent tabulae Scernovice fluminis. (*Div. not.* 1441–1442, 137r; 30. X. 1441). HANS FOLNESICS, (bilj. 50); dokument 37.
- 58 CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 8), 25, 27.
- 59 Iz dokumenta se vidi da je Onofrio namjeravao dovršiti oružarnicu Dvora najkasnije u listopadu 1442. godine. Do toga očigledno nije došlo, jer je Malo vijeće 12. srpnja 1443. opet zatražilo da se oružarnica mora dovršiti do sredine kolovoza, no rok je produžen do kraja rujna.
- 60 *Div. not.* 26, 31r; 1. V. 1442.
- 61 ... de inducendo super facto voltorum regiminis et armamenti ita tamen quod interim dns. Rector cum suo minori consilio esse debeat cum maestro Onofrio ingenario et aparere suum reportare consilio Rogatorum. (*Con. Maius*, 8, 143r; 14. VI. 1442.). HANS FOLNESICS, (bilj. 50); dokument 39.
- 62 BOŽO GLAVIĆ, (bilj. 28), 40–45.
- 63 *Quod officiales Regiminis sequi debeat muraleam noviter factam in introitu palatii Regiminis habitationis dni. Rectoris non faciendo scalam aliquam in armamento.* (*Cons. Maius*, 8, 200r; 16. II. 1443.). HANS FOLNESICS, (bilj. 50); dokument 42.
- 64 *Div. not.* 27, 32r (4. VIII. 1443.). Spominje CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 8), 27, i objavljuje (bilj. 36), 108–109. Za razliku od Lukarevićeve balkonata Kneževa dvora esse debeat magis alta quam balchonata domus ser Ioannis de Lucharis brachiis duobus. Et etiam exceptando quod ubi balchonata domus ser Iohannis de Lucharis habet investitures de lapidibus spontatos, quod ista balchonata fienda habere debeat investitures de lapidibus de Corzula.
- 65 *Div. not.* 27, 71r (14. XI. 1443.). Objavio: CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 36), 120.
- 66 BOŽO GLAVIĆ, (bilj. 28), 48–49.
- 67 *Io Piero de Milan taiapiera imprometto alla signoria vostra fare et condure a perfectione questo vostro lavorerio dela schala grande de pianche grosse mezo pe et alte brazo uno et tre quarti per chadauna et longhe quanto le po venire secondo el compartmento. Item per la lista de sovra grossa mezzo pe et larga de sopra palmo uno. Et questo lavorerio sia tanto lavorato dentro quanto de fora, segundo che apare in lo desegno de carta che io ho fatto e meliorare el desegno e melioraro piu che ne el lavorerio de santo Franzesco. Et de questo prometto fare bene et diligentemente a tutte mie spexe, et vuy dare me dovere feramento et piombo et argate fate, et io Piero devo metter in ovra el lavorer della deta schala. Item imprometto alla prefata signoria vostra de fare una pila in della sala granda fata in quella forma como io ho fatto in una carta et fare grandezza et longheza quanto po insire secondo le schafe che vuy me dati, como e quelli 2 peci che vuy me dadi, intendando che vuy le faciat meter in opera a tute vostre spexe. Et io star deba li sempre fina che le messe in opera. Et dare deba tute quelle piere che mancha per questo lavorerio zoe maistro Piero ...* (*Div. not.* 29, 53v–54r; 28. I. 1445.). Objavio: CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 36), 122; dio ugovora koji se odnosi na stubište i umivaonik donosim ovdje u transkripciji Zdravka Šundrice.
- Izgleda da se veliko stubište gradi duže vrijeme i da su stube postavljene već 1444. godine, kada su poslužile kao uzor za stubište u gradskom zvoniku. U ugovoru s Radonjom Grubačevićem i Živkom Utušenovićem stoji: *Item prometeno a dar scalini 12 lavoradi e con le teste momblade come li scalini de la scala grande del palazo. Et di quella groseza et ampleza ma siano longi palmi cinque a grossorum 4 lo palmo.* (*Div. not.* 29, 21v, 22r; 13. XI. 1444.). Objavio: CVITO FISKOVIĆ (bilj. 45), 20.
- 68 BOŽO GLAVIĆ (bilj. 28), 47, 50–52. Čini se da je za vrijeme radova na Dvoru čuvar zatvora Benedikt stanovao u nekom iznajmljenom prostoru: u rujnu 1443. nisu bili dozvoljeni neki radovi in domo deputata pro habitatione Benedicti custodi carcerum, videlicet supra murum civitatis.
- 69 Dokument *Div. canc.* 59, 22v navodi: NELLA LONZA, La giustizia in scena: punizione e spazio pubblico nella Repubblica di Ragusa, u: *Acta Histriae*, 10, 2002, 1: 171–172.
- 70 CVITO FISKOVIĆ, (bilj. 8), 59.
- 71 Bosidar Boghdanovich et Radun Bogetich se obligando promiserunt dominis officialibus regiminis, videlicet ser Michaeli de Zamag-

- no, ser Triphono de Bonda et ser Nicole Pau. de Gondola facere et edificare unam cisternam in pallatio regiminis, longam altam et largam quantum appetit primam fossam, omnibus expensis dictatorum Bosidar et Radun, videlicet manufactura et sablono et dicti officiales debent dare omne aliud quod erit necessarium ad dictam cisternam. Qui Bosidar et Radun promiserunt dare et facere bonum, iustum et saldum laborerium cum conducto murato usque ad pozalle quod est in porticu de supra. Et dicti domini officiales promiserunt dare et solvere Bosidar et Radun pro dicto laborerio yperperos centumvigintiinq[ue]. Quod laborerium dicti Bosidar et Radun debent nunc incipere et ipsum finire cum celeritate. Et sic insimul convenerunt dicte partes, promittentes attendere et observare. Renuntiantes. (Div. not. 28, 231v; 16. IV. 1445.). Spominje: CVITO FISKOVIC (bilj. 8), 115.
- 72 BOŽO GLAVIĆ (bilj. 28), 53.
- 73 *Captum fuit de dando libertatem officialibus fabrice regiminis quod de duabus pianchis super quibus schulpe sunt litere ordinatae per ser Chiriaccum de Anchona, alteram poni faciant supra fenestram notarie inferatam et alteram ad fontanam magnam comunis.* (Cons. Min. 10, 225v; 24. III. 1446.).
- 74 Cons. Min. 11, 75r. Na ovaj i na dokumente u bilješci 97. upozorila me je Nella Lonza na čemu joj i ovom prilikom najljepše zahvaljujem.
- 75 BOŽO GLAVIĆ (bilj. 28), 54.
- 76 JANEZ HÖFLER, Michelizzo di Bartolomeo i njegov krug u Dubrovniku, u: *Likovna kultura Dubrovnika* 15. i 16. stoljeća, Zagreb, 1991, 105–112; JANEZ HÖFLER, Novità sull'attività di Michele di Giovanni da Fiesole a Dubrovnik (Ragusa) e la paternità artistica dell'appartamento della Jole nel Palazzo ducale di Urbino, u: *Territori e contesti d'arte*, 3–4 (1999), 11–32.
- 77 Na to bi se stubiše mogao odnositi i podatak iz prosinca 1469. kada se drvenom građom treba foderari seu duplari facere de subitus schalam per quam itur in salam maiorem palati. Međutim, nešto kasnije, u toj funkciji spominje se i stubiše pod sjevernom galerijom: u izvještaju o radovima Petra Andrijića na Spasu, Kneževu dvoru i Divoni navodi se odmoriste intorno la schala per la qual se ascende et va in la sala del conseglio grande koje je ugovorio 1520. godine. (Cons. Rog. 38, 149r–151r; 2. VIII. 1526.). Objavio: CVITO FISKOVIC (bilj. 45), 10.
- 78 STANKO KOKOLE, Ciriaco d'Ancona v Dubrovniku: renesančna epigrafika, arheologija in obujanje antike u humanističnom okolju mestne državice sredi petnajstega stoljeća, u: *Arheološki vestnik* 41, Ljubljana, 1990, 668–672, 689; ANTE ŠOLJIĆ, O ranoj renesansi u Dubrovniku, u: *Analji Dubrovnik* 40 (2002), 142.
- 79 ... dove al presente stanno fermamente li Reggitori e in altri degni edifici pubblici in tal modo fu ampliato, che in molte altre citta non è stato simile a questo e fornito secendo ampliare ancora di molti ornamenti acconciando etiam la piazza e la citta fangosa ed imbrattata con belli mattoni fu saligiata, nello quale fu speso più di 40.000 D. dello erario comune. (Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 24, ed. N. Nodilo, Zagreb, 1883: 251).
- 80 BOŽO GLAVIĆ (bilj. 28), 55.
- 81 Takvo je popločenje pronađeno i ispred jugozapadne kule pročelja: prostor od Vrata Pustijerne, oko katedrale, Platheom sve do Pila počeo se popločavati opekom 1360. godine. LUKŠA BERITIĆ, *Urbanistički razvitet Dubrovnika*, Zagreb, 1958, 26.
- 82 Ista tlocrtna shema – uski trijem s dvorišne strane, ispred prostorija južnog krila koje su od njega odijeljene jakim nosivim

zidom, ponavlja se u istoj širini u sve tri etaže i preživjela je sve obnove. U polukatu to postaje trijem između Kneževe kule i ulaza u dvoranu Malog vijeća, a ta shema će se ponoviti i na prvom katu i unutar nje kasnije smjestiti barokna kapela.

- 83 NELLA LONZA, *Pod plaštem pravde*, Dubrovnik, 1997, 168, 169.
- 84 Nisu nažalost bile prihvaćene sugestije da se sjeverno pročelje dvora i popločenje prolaza između dvora i fontika poštede betoniranja te prezentiraju. Prostorija gdje bi se mogli vidjeti služi Muzeju za spremište.
- 85 Općinska skladišta na tome se mjestu spominju u Statutu 1272. godine. Nad fontikom u prizemlju i žitnicom u polukatu nalazila se od 1344. dvorana Velikog vijeća. Usp. NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 150.
U ovom poglavljvu se ne ponavljaju dokumenti koji potvrđuju dataciju za pojedine dijelove a navedeni su u prvom poglavljvu. U bilješkama će se naći samo podaci i prethodnog ili kasnijeg razdoblja koji mogu poslužiti kao argument za analizu Onofrijeva projekta.
- 86 JOSIP STOŠIĆ, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, u: *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području* (Izdjana Hrvatskog arheološkog društva, sv. 12), Zagreb, 1988. Istraživanja u kućama nasuprot Kneževa dvora vodio je arheolog Ivica Žile.
- 87 Cons. Min. 2, 109v. (*volta cum columnis quatuor et cum terracia de super*). Pojedinosti o izgledu i mjerama stupova i kapitela, poznati su iz narudžbe za lođu palače Sandalja Hranića. (Div. not. 15, 265v, 266). Usp. NADA GRUJIĆ, Balatorij u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi XV. stoljeća, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37 (1997.–1998.), 152, 153. O smještaju i funkciji lože: Div. not. 21, 63r (*sub ludio ante portam cancellarie communis Ragusii*). Div. not. 21, 22v (*actum ante portam Regiminis communis Ragusii sub lodiolo ubi dominus Rector pro iure redendo habet suam residentiam*).
- 88 U zidanom temelju najjužnijeg stupa koji se prati do –150 cm udubljeno je kružno ležište za stup sa dnom na –84 cm i gornjim rubom na –38 cm. Dno ležišta slijedećeg stupa je na –82 sm i rub na –34, dno ležišta trećeg na –75 i rub na –32 cm. U odnosu na stupove Onofrijevog trijema ovi stupovi pokazuju i mali pomak u smjeru sjevera, tako da se glavna vrata nalaze u osi njihova središnjeg interkolumnija.
- 89 EDDA PORTOLAN, (bilj. 48), 125.
- 90 Godine 1290. neki krojač iznajmljuje dučan *sub turre castelli ante portam fundici* (G. ČREMOŠNIK, *Liber de introitus stacionum et territoriorum communis*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* XLVI, Sarajevo, 1934, 61(62), 18 a.
- 91 Usp. NADA GRUJIĆ, (bilj. 2): 154, 164. Crkva sv. Marka spominje se 1379. godine a na njezin smještaj na jugozapadnom ugлу tadašnjeg dvora ukazuje i odluka Maloga vijeća iz 1416. godine: *Captum fuit de murando fenestram sancti Marci que aspicit versus plateam et de faciendo unam alias fenestram in facie que est ex opposito domus thesaurariorum que sit fortis et bene ferrata* (Cons. Min. 1, 73v).
- 92 Gradski zid u kojem su otkrivena romanička vrata datira se u 13. stoljeće. Vrata uz Kneževu kulu (*porta sub castelo*) spominju se u dokumentima iz 14. stoljeća; nazivaju se i *porta maris interiori* ili *porta lignaminis*. Godine 1442. rabi se naziv *porta de la ponta*. Dok su bila u uporabi, na malenom trgu uz njih (*campus*) nalazila se stražarnica. Godine 1366. prema odluci Velikog vijeća sa sjeverne strane vrata se grade kućice od sedre ili drva za stražare. Njihovi temelji su pronađeni.

- MILORAD MEDINI, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik, 1935, 293 (*Reformationes II*, 112); LUKŠA BERITIĆ (bilj. 47): 27, 28.
- 93 LUKŠA BERITIĆ (bilj. 47), 62. Usp. *Cons. Rog.* 7, 201v; *Cons. Min.* 8, 208v.
- 94 EDDA PORTOLAN (bilj. 48), 129.
- 95 JANEZ HÖFLER, Vrata od Ponte v Dubrovniku prispevek k dejavnosti poznega Jurija Dalmatinca in njegovega kroga, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26, (1986–1987), 247–262.
- 96 Kapitel u istočnom uglu oštećen je ali se jasno vidi njegov abak i vrat ukrašen lišćem akanta; kapitel u zapadnom uglu sačuvao samo lijevi rub a ostatak je prekriven obnovljenim istočnim zidom oružarnice. RENATA KLEMENČIĆ NOVAK (bilj. 31), 289, datira kapitel u kasne tridesete ili rane četrdesete godine.
- 97 NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 163.
- 98 SERAFINO RAZZI, *La storia di Ragusa scritta nuovamente in tre libri*, Ragusa, 1903, 181.
- 99 O veduti nepoznatog majstora iz Franjevačkog samostana u Dubrovniku, vidi: VEDRANA GJUKIĆ BENDER, Prikazi Dubrovnika u slikarstvu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38 (1999.–2000.), 230.
- 100 LUKŠA BERITIĆ (bilj. 47), 173.
- 101 O oružani u prizemlju i zatvorima u podzemlju sasvim jasno govori podatak iz 1384. kada je odlučeno da se učini *caveam in sala armamenti pro nobilibus captivis*. MIHAJLO DINIĆ, *Odluke veća dubrovačke republike*, II, Beograd, 1964, 54. NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 154.
- 102 EDDA PORTOLAN (bilj. 48), 132, prenoseći Glavićevo mišljenje locira dvoranu Malog vijeća u južnog krila. Jednaki zaključak iznesen je u: NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 154, a na osnovu dokumenta iz 1384. kada se govori o premještanju zarobljenih anžuvinskih vitezova u prostoriju koja se nalazi iznad Malog vijeća (*ad cameram que est supra Parvum Consilium ad S. Marcum et ad locum ubi fuit camerlengaria*). S tim mjestom dvorane Malog vijeća dovodi se u vezu i *Iustitia* prikazana na jednom kapitelu pred njezinim ulazom u jugozapadnom uglu atrija. Usp. STANKO KOKOLE (bilj. 78), 677. Godine 1447. spominje se popravak krova »sa strane kule Maloga vijeća«, ali se ne navodi koja je to kula. Usp.: bilj. 65. Sasvim je sigurno već na sjeverozapadnom dijelu dvora 20. lipnja 1489. kada je određeno da se ruši stari zid fontika do Maloga vijeća. (*Cons. Rog.* 26, 42r), u: LUKŠA BERITIĆ (bilj. 38), 49. O mogućem mjestu dvorane Maloga vijeća u povišenom prizemlju južnog dijela Vijećnice, vidu u: NELLA LONZA, Svakodnevica Kneževa dvora u Dubrovniku u XVIII. stoljeću, u: *Otium*, 2 (1–2), 1994, 5, (n. 8).
- 103 NELLA LONZA (bilj. 102), 5.
- 104 U svibnju 1493. odlučeno je da se istočno od dvorane Velikog vijeća gradi nova dvorana za Vijeće umoljenih dugačka 12,80 m i široka 8,19 m. (*Cons. Rog.* 27, 43r), u: LUKŠA BERITIĆ (bilj. 38), 50.
- 105 Takva je konstrukcija ponovljena i 1704. u baroknim oblicima. Usp. KATARINA HORVAT-LEVAJ, Barokna obnova Kneževa dvora u Dubrovniku, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003.), 174.
- 106 Izvorni kontinuirani tok galerija prekinut je kasnije u sjeverozapadnom uglu. O dataciji nekadašnjeg ulaza u dvoranu velikog vijeća usp. NELLA LONZA, *Obliti privatorum publica curate: preci i srodnici jedne političke maksime*, u: *Analji Dubrovnik* 44 (2006.), 31.
- 107 Div. *canc.* 31, 105r iz 1394. godine: *in atrio residencie domini Rectoris Ragusii. Objavio CVITO FISKOVIC, Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik, 1955., 103.
- 108 SERAFINO RAZZI (bilj. 98), 81–85: *abrusciò la parte superiore del palazzo ... la qual poi non sè mai rifatta ...* u: RAMIRO BUJAS, Iz dubrovačkih starina, u: *Rešetarov zbornik*, Dubrovnik, 1931.
- 109 Srebrni kip sv. Vlaha iz istoimene crkve u Dubrovniku datira se u sredinu 15. stoljeća.
- 110 Kalkulacije Bože Glavića o izgradnji južnog krila na osnovu mjera naručenog materijala za kroviste, nisu dovoljno ute-mljene, obzirom da se ne zna širina pretpostavljenih terasa. Usp. EDDA PORTOLAN (bilj. 48), 128.
- 111 Malo vijeće naređuje 10. siječnja nadstojniku općinskih rado-vi da se prolaz na gradskom zidu nad lučkim vratima zazida ciglom i krećom tako da se tim putem ne može doći na terasu oružarnice. LUKŠA BERITIĆ (bilj. 47), 27. Međutim, prema Beritiću oružarnica je neko vrijeme bila na mjestu kasnijeg bastiona.
- 112 U ugovoru od 18. travnja 1469. Radivoj Bogosalić i Niko-la Marković su obećali oficijalima: *de condure qui a Ragusi di Curzola pietre per fenestre 11 cum una colona e quele lavorare di bon lavoro e farle compite a modo di quele prime che altre volte fono al pavimento primo in lo dicto palazo e di quella largeza come fo quele prime e di alteza brazo mezo più alte dele prime ... Com questo intendandosi che quelli lavoreri si trovarano delle fenestre vecchie se debiano mettere in queste nove ...* (Div. not. 54, 144r). Spominje CVITO FISKOVIC (bilj. 8), 126, 127.
- 113 Usp.: bilj. 40: *... de turri que est super cantone palatii communis (...) ad listam fenestrarum novarum palatii.*
- 114 RENATO FUSCO, *L'Architettura del Quattrocento*, Torino, 1984., 152.
- 115 Izravni utjecaj antičkih elemenata i prije nego je moda njihova opomašanja došla iz Toskane, pokazuje i bočni portal crkve San Giovanni a Carbonara; grobnica Ser Giannija Caracciola u njoj, započeta 1427. primjer je prijelaza između kasnogotičkih i klasicističkih oblika.
- 116 ARTURO ZARAGOZÁ CATALÁN, *Costruire alla maniera degli antichi romani con stile gotico: architetture del gotico mediterraneo*, u: *Matteo Carnilivari Pere Compte 1506–2006: due maestri del gotico nel Mediterraneo*, (ur. Marco Rosario Nobile), Palermo, 2006., 13–24.
- 117 U Napulju su već dvadesetih godina 15. stoljeća postojale radionice čija djela uspostavljaju vezu s obližnjim antičkim modelima. Usp.: NICOLAS BOCK, *L'art à la cour angevine: la sculpture et le gothique international*, u katalogu izložbe *L'Europe des Anjou*, Paris, 2001., 97.
- 118 O analognoj situaciji u arhitekturi Sicilije usp.: MARCO ROSARIO NOBILE, u: *Palermo e il Gotico*, (ur. Marco Rosario Nobile i Emanuela Garofalo), Palermo, 2007., 10.
- 119 Tehnika gradnje u kamenu i posebno svodova proizlazi iz rimskih spomenika: nažalost Onofrijevi svodovi bili su kasnije na Dvoru zamijenjeni, a svod velike fontane, koji je rađen po uzoru na njih uništen.
- 120 Poznato je, naime, da su za zidanje vodovoda bili dovedeni zidari iz Apulije i iz drugih krajeva. Za tridesetoricu se iznajmljuju dvije kuće. Ugovorom se Onofriju jamči da radnici neće biti odvedeni na neki drugi općinski posao dok ne završe vodovod. Usp: RELJA SEFEROVIĆ i MARA STOJAN (bilj. 25), 106.
- 121 Vidi u prilogu: dokument br. 1 i dokument br. 2.

- 122 Možda je takvo rješenje u početku bilo izvedeno, pa se od njega odustalo: činjenica je da se veliko stubište naručuje Petru Martinovu tek 1445. godine. U tome bi bilo i objašnjenje današnjeg nespretnog povezivanje krajnjih sjevernih polustupova sa zidom sjevernog krila. U pitanje bi tek došla pozicija velikog vanjskog stubišta (sada baroknog), premda, iza sjevernog zida o koje se ono naslanja postoji jedno znatno starije stubište (ispod galerije kata), koje je izvorno moglo biti ispod svodova sjevernog trijema. Njegova je pozicija logičnija jer obzirom na ulaz nastavlja pravac kretanja.
- 123 Analogno usporedbi koju ANDREAS BEYER Napoli, u: *Storia dell'architettura italiana*, (ur. Francesco Paolo Fiore), Milano, 1998., 448–449, uspostavlja na primjeru napuljske palače Carafa zbog visine njezine dvorane (8,5 m.). Usp. A. VENDITTI, Presenze ed Influenze Catalane nell'Architettura del Regno d'Aragona in Napoli 1442–1503, u: *Napoli Nobilissima*, XIII, 1, 1974., 514–518.
- 124 BERNARD SOURNIA, JEAN-LOUIS VAYSSETTES, *Montpellier: la demeure médiévale*, Paris, 1990., 72–73, 79.
- 125 Godine 1469. Radivoj Bogosalić i Nikola Marković primaju narudžbu za izradu jedanaest bifora koje su trebale nalikovati onima na prvom katu dvora. Čak je od njih zatraženo da neke dijelove starih prozora uzidaju i umetnu u nove bifore. (Div. not. 52, 144r) u: CVITO FISKOVIC (bilj. 8), 127.
- 126 Prijelaz iz srednjeg vijeka, tj. iz gotike u renesansu ne odvija se kronološkim redom niti u napuljskoj civilnoj arhitekturi. Stoga tako ranije dataciranje kombinacije koja se smatra renesansno-gotičkom nije nemoguća ako se uzme u obzir da je u Palmi kombinacija polukružnih i šiljastih lukova izvedena na dvoru Bellver početkom 14. stoljeća, a sredinom tog stoljeća i na palači Almudaini. U Napulju, na freskama Leonarda da Besozza iz 1430. u kapeli Caracciolo, prikazane kuće imaju polukružne lukove u prizemljima, bifore na katu i vanjsko stubište. Na ovim obilježjima prikazanih kuća analizu napuljske arhitekture prve polovice 15. stoljeća zasniva ANDREAS BEYER, (bilj. 123), 445.
- 127 KARL MARIA SWOBODA, *Römische und romanische Paläste*, Wien, 1924. Trodjelna shema i u venecijanskoj arhitekturi nastaje pod utjecajem bizantskih uzora: JAMES S. ACKERMAN, *Palladio*, Torino, 1972., 21.
- 128 S izuzetkom pročelja Sv. Spasa (1521.), pilastri se nači i na kućama tek u drugoj polovici 16. stoljeća.
- 129 Atičke baze obilježje su rimske antičke arhitekture: za razliku od grčkog, rimski dorsi red uvodi atičku bazu. Atičku bazu opisuje i Vitruvije: »Visina baze neka se, ako je atička, podijeli tako da gornji dio bude trećina debljine stupa, a ostalo se ostavi za plintu. Kad se oduzme plinta, ostalo se dijeli u četiri dijela i jedna četvrтina je za gornji torus. Ostala se tri dijela razdjile popola i jedan dio je za donji torus, a drugi s profilima za skotiju koju Grci zovu trohilus«. VITRUVIJE, *Deset knjiga o arhitekturi*, Zagreb, 1999., 65.
- 130 Michelozzo se okušao u svim vrstama pa i gradnji vodovoda; jednaku svestranost u praksi pokazao je Francesco di Giorgio Martini a u svom traktatu skupio je sva tehnička znanja pret-hodnih i svog vremena.
- 131 MIHAJLO SPREMIĆ, Dubrovnik i Aragonci 1442.–1495., Beograd, 1971., 18, 186.
- 132 LJUBO KARAMAN, *Umjetnost u Dalmaciji – XV. i XVI. vijek*, Zagreb, 1933.: 20–23.
- 133 I u dokumentima i u literaturi ime mu se piše na različite načine: Anofrius, Nofrius, Honofrio de Iordano, Honofrius de Jor-dano, Nofrio de Giordano: de la Cava, de La Cava, della Cava.
- 134 Dokumenti koje je objavio Filangieri di Satriano pokazuju da u 15. stoljeću u Napulju i okolici djeluje 89 zidara, klesara i štukatera iz Cave dei Tirreni. ROBERTO PANE, *Il Rinascimento nell'Italia meridionale I*, Milano, 1975., 24, 54.
- 135 ... *La cava citta molto antiqua fidelissima, & nuovamente in parte devenuta nobile, come si e già noto, fu sempre abundantemente fornita de singolar maestri muratori, & tessitori de laqual arte o vero maestro loro, v'era si bene adivenuto, che danari contanti e d'altri beni mobbili, & immobili erano in maniera arrichiti, che per tutto U nostro regno non si ragionava d'altra ricchezza, che di quella de gli cavotti & io seguendo la historia, dico che nel tempo, ch'el famoso maestro Honofrio de Giordano havea pigliato l'impresa del mirabile edificio del castello nuovo, la maggior parte de maestri & manipuli da la Cava se conduceano a Napoli per lavorare alla detta opera ...* (MARSUCCIO GUARDATO DA SALERNO, Novellino, 1476, Novela XIX: 147, 148). ROBERTO PANE (bilj. 134), 54.
- 136 GEORGE L. HERSEY, *The Aragonese Arch at Naples*, 1443–1475, Yale U.P., 1973, 33. Ovaj podatak Hersey prenosi iz Dudana (bilj. 34).
- 137 ROSANNA DI BATTISTA, La porta e l'arco di Castelnuovo, u: *Annali di architettura*, 10–11, 1998–1999, 8.
- 138 Iz ugovora koji su 19. travnja 1451. za plaću od 41.000 dukata potpisali kralj i četiri majstora iz Cave dei Tirreni (Onofrio di Giordano, Coluccio di Stasio, Carlo i Pretello de Marino) doznaje se da su kordinu s morske strane trebali ostaviti nepromijenjenom, a nanovo izgraditi sjevernu, zapadnu i istočnu kordinu s pripadajućim kulama, odnosno Torre del Belvedere (S–I), Torre di San Giorgio (S–Z), Torre di Mezzo i Torre di Guardia (J–Z). ROBERTO PANE (bilj. 134), 137, 138, 148, 149; GEORGE L. HERSEY (bilj. 136), 65; ROSANNA DI BATTISTA (bilj. 137), 9, 19.
- 139 R. FILANGIERI, *Castel Nuovo, regia angoina e aragonese di Napoli*, Napoli, 1964., 42. ROBERTO PANE (bilj. 129), 151. RENATO DE FUSCO (bilj. 114), 194, 202. Prisutnost kasnogotičkih i renesansnih oblika na Castelnuovu objašnjava se činjenicom da su na njemu radili i katalonski i talijanski majstori; prvi pretežno iznutra, drugi izvana.
- 140 ALESSANDRO DUDAN (bilj. 34), 173–174.
- 141 CARLO LUCA RAGGHANTI, Tempio Malatestiano, 2, u: *Critica d'arte*, XII, 74 (1965.), 27–39.
- 142 Libro Giuliana da Sangalla u Vatikanskoj biblioteci sadrži crtež mauzoleja u Capua Vetera (fol. 8') i crtež mauzoleja u Gaeti (f. 7).
- 143 Hersey zaključuje na osnovu restauratorskih radova koji su pokazali da donji dio slavoluka izveden u peperinu čini cjelinu s temeljima, da je veoma kvalitetno i čvrsto građen nasuprot gornjem dijelu koji je i po tehnici zidanja očito kasnijeg datuma. GEORGE L. HERSEY (bilj. 136), 33–34.
- Većina autora koji Aragonski slavoluk razmatraju prvenstveno s aspekta njegovog skulpturalnog ukrasa, pobijaju mogućnost da je Onofrio u njegovoj konceptciji mogao imati tako značajnu ulogu. Neki pak usredotočeni na Sagrerin boravak, Onofrijevo ime potpuno izostavljuju: ANGERIO FILANGIERI, Le Castel Nuovo de Naples, katalog izložbe *L'Europe des Anjou*, Paris, 2001., 66–71.
- 144 HANNO-WALTER KRUFT, Francesco Laurana, Zagreb, 2006., 27, 35. Oslanjajući se na stariju literaturu (Cornelius von Fabriczy, iz 1899. i 1902.) zasniva svoj stav na niz netočnosti kao što su napr. izrada nacrta za dubrovačke zidine 1450. i 1455. i ponovni boravak Onofrija u Dubrovniku

- 1450./1451. a ne uzima uopće u obzir da Onofrio radi na Castelnuovu od 1443. godine.
- 145 FERDINANDO BOLOGNA, La cultura pittorica di Napoli nei decenni aragonesi, con un sguardo ai problemi dell'Arco trionfale di Alfonso, u: *Il Rinascimento e l'Età Barocca*, ur. G. Pugliese Carratelli, Napoli, 1994., 78.
- 146 ALISON COLE, Piety and Propaganda: Naples under Alfonso of Aragon, u: *Art of Italian Renaissance Courts*, London, 1995., 62.
- 147 Rimski antički spomenici – Baia, Trepergole, Campi Flegrei – bili su poznati već Petrarki i Boccacciu.
- 148 ADRIANO GHISSETTI GIAVARINA, Onofrio di Giordano, u: *Gli ultimi indipendenti – architetti del gotico nel Mediterraneo tra XV e XVI secolo*, ur. Emanuela Garofalo, Marco Rosario Nobile, Palermo, 2007.: 45.
- 149 IGOR FISKOVIC, Antički motivi u simbolici dubrovačke državnosti, u zborniku radova: *Umjetnost na istočnoj obali Jadranu u kontekstu europske tradicije*, Rijeka, 1993., 217–226. IGOR FISKOVIC, Humanistička promišljanja i renesansna ostvarenja u urbanizmu Dubrovnika, *Dubrovnik* 4/1995., 148–162.

Onofrio di Giordano della Cava e il Palazzo dei Rettori a Dubrovnik

Nada Grujić

Il Palazzo dei Rettori a Dubrovnik, la sede amministrativa del comune e in seguito della Repubblica, è monumento che subisce grandi trasformazioni nella sua lunga storia costruttiva: una fortezza altomedievale che attraverso i numerosi adattamenti diventa un palazzo rappresentativo, il simbolo più prominente del potere civico. Nel Quattrocento il Palazzo dei Rettori è ristrutturato due volte nell'arco di soli trent'anni. Dopo l'incendio del 1435, i lavori sono eseguiti secondo il progetto di Onofrio di Giordano della Cava; dopo l'esplosione di polvere da sparo nel 1463, il suo concetto architettonico non è stato maggiormente cambiato, segnando anche tutte le ricostruzioni seguenti (dopo i terremoti del 1520 e del 1667). Questo fatto impone di stabilire il carattere del linguaggio architettonico e stilistico importato da Onofrio negli anni in cui anche nella scultura ragusea appaiono i primi segnali dello stile rinascimentale.

Onofrio di Giordano, invitato per la ricostruzione delle volte di Palazzo dei Rettori, arriva a Dubrovnik nel 1436. Dato che l'accordo sulle volte non è stato subito raggiunto, lui offre di costruire l'acquedotto. Diventa il protomaestro di tutte le fabbriche della Repubblica e rimane il più pagato maestro straniero nella sua storia. Dal 1437 viene menzionato nel cantiere di Palazzo dei Rettori, e nei primi mesi del 1439 viene accettato il suo modello ligneo e alcuni disegni. Questo significa che dopo una serie di interventi parziali, inizia un rinnovo complessivo secondo il suo progetto. Da questo momento fino al suo ritorno a Napoli nel 1443, Onofrio in qualità di protomagistro sorveglia l'intero processo della costruzione. Al suo modello ligneo ed ai disegni conservati nella cancelleria si riferiscono diversi contratti che confermano la cronologia e lo svolgimento della costruzione. Magister inghenarius Onofrio è anche un abile organizzatore del cantiere: va personalmente a Curzola a visitare le cave di pietra, ed ordina contemporaneamente il materiale lapideo e i vari elementi scolpiti da diversi tagliapietra per velocizzare i lavori di costruzione del Palazzo. Le precise dimensioni di tutti gli elementi ordinati citate nei documenti indicano i metodi costruttivi applicati

ma anche l'esistenza di alcune forme oggi perse. La creatività di Onofrio è soprattutto indirizzata verso la funzione, la costruzione e la struttura della fabbrica che sul linguaggio ornamentale. Dai documenti si discerne che Onofrio personalmente prende le decisioni costruttive e sorveglia il lavoro di altri maestri, ma anche che i disegni per alcuni lavori di scultura vengono proposti dai tagliapietra; solo in questi casi nella scelta degli ornamenti intervengono gli ufficiali della costruzione. Da qui le differenze stilistiche sul Palazzo dei Rettori tra l'architettura e la decorazione architettonica.

L'analisi e la valorizzazione del concetto architettonico di Onofrio qui si limita solo ad alcuni aspetti dell'organizzazione spaziale e delle caratteristiche tipologiche e stilistiche dell'architettura. Certamente, la sua ristrutturazione ha avuto ripercussioni sul concetto urbanistico del Palazzo dei Rettori. Gli scavi archeologici del 1982 hanno dimostrato che il Palazzo di Onofrio è costruito su una quota più alta e che è allargato verso nord, sud ed est rispetto all'edificio preesistente. Con l'aumento del perimetro, Onofrio è riuscito a realizzare una nuova organizzazione spaziale delle ali intorno all'atrio e a definire una nuova facciata tripartita.

Il progetto di Onofrio si distingue per la sua chiara soluzione spaziale e la divisione delle funzioni. Il numero elevato di spazi ad usi diversi, e specialmente la costruzione delle scale esterne e interne che corrispondono a diverse zone funzionali, hanno permesso una divisione migliore della funzione pubblica e privata, in altre parole degli spazi ad uso amministrativo, utilitare e rappresentativo fino alla zona residenziale del conte e la sua famiglia. L'accesso all'atrio è diventato più complesso: davanti alla porta d'accesso s'inscrive un portico ricco non solo di decorazioni e iscrizioni ma anche di rilievi di chiara simbologia; dall'androne si passa prima per il portico dell'atrio e solo dopo allo spazio aperto. A parte le tre scale aperte, collocate nell'atrio in modo assimmetrico, la comunicazione verticale si svolgeva attraverso quattro scale interne. I collegamenti orizzontali di tutti gli spazi del primo piano Onofrio realizza con la

costruzione delle gallerie da tutti e quattro i lati dell'atrio. Lo spazio centrale simile, aperto dalle arcate al piano terra e al primo piano sono un'assoluta novità nell'ambito dell'architettura ragusea.

L'allargamento del perimetro dell'ala occidentale consiste nell'aggiunta dei corpi laterali al portico del piano terra creando una composizione tripartita della nuova facciata. Le alte paraste dividono i tre elementi compositivi di questo schema e aggiungono una qualità plastica alla facciata senza precedenti nell'architettura ragusea dell'epoca. Una novità sono anche le basi attiche delle paraste; uguali alle basi delle colonne del portico sulla facciata nonostante i cambiamenti posteriori delle altre parti dopo il 1463. L'analisi delle caratteristiche stilistiche del progetto di Onofrio include la questione della forma degli archi del portico: finora si credeva che Onofrio realizzasse gli archi a sesto acuto sostituiti nel 1468 da quelli attuali a tutto sesto. Invece, l'arco preservato del 1441 sulla facciata meridionale è a tutto sesto come del resto gli archi dei portici dell'atrio, la cui forma, secondo i documenti, non è stata cambiata. La possibilità che già Onofrio sulla facciata occidentale abbia realizzato gli archi a tutto sesto, e che il primo piano avesse anche allora le finestre gotiche, avrebbe spostato in avanti la data dell'introduzione della combinazione tipica per lo stile »gotico-rinascimentale« a Dubrovnik – intorno a una trentina di anni.

Rispetto al progetto di Onofrio di Giordano i maggiori cambiamenti sul Palazzo avvengono dopo il 1463: le torri laterali sono equiparate in altezza con le ali e diventano un elemento percepito orizzontalmente. Da qui anche il rapporto poco armonioso, più visibile sulla facciata, tra la zona inferiore (che include il piano terra ed il mezzanino) e il primo piano troppo basso senza la continuazione delle paraste. Le bifore al primo piano (eseguite nel 1469 secondo il modello delle precedenti) aprono nello stesso ritmo sia le torri sia le ali, annullando il carattere tripartito del primo piano. Tra il 1439 e il 1443 i documenti testimoniano un ordine di tre balconate grandi (quadrifore o trifore) e una quindicina di bifore per le tre ali del Palazzo. L'altezza di alcune finestre dimostra che la sala per la quale erano previste non poteva essere più bassa di 8,5 m, così rimane il presupposto che fossero previsti per la facciata dell'adiacente Palazzo comunale che dal 1439 diventa parte del progetto di Onofrio.

Alcune innovazioni del Palazzo dei Rettori si inseriscono nella categoria delle caratteristiche tipologiche, altri di quelle stilistiche. La maggior parte può essere spiegata con le specificità di quel ambiente culturale in cui già nella prima parte del Quattrocento si è formato Onofrio di Giordano. La sua conoscenza dell'architettura antica è indisputabile: lo testimoniano la divisione »classica« tripartita della facciata e le basi attiche delle paraste e i piedestalli che lui ordina per le colonne dei portici dell'atrio e della facciata, come anche la soluzione delle gallerie nell'atrio con il pilastro angolare. Che Onofrio sia un architetto che progetta seguendo i modelli antichi lo confermano anche diversi ricercatori (Ljubo Karaman, Carlo Ragghianti, George Hersey, Hanno-Walter Kraut). Prendendo in considerazione solo la sua Fontana grande a Dubrovnik si riconoscono gli elementi classici come la pianta centrale e l'uso degli ordini classici. Indubbiamente, Onofrio conosceva bene le antichità romane della sua patria ed è stato capace di percepire alcune regole formali dell'architettura antica. Con l'arrivo a Dubrovnik gli si è presentata l'opportunità di dimostrarlo, e rimane l'unico progettista nella pluricentenale storia del Palazzo dei Rettori.

L'arrivo di Onofrio a Dubrovnik coincide con gli anni della fioritura dell'umanesimo ragusino. Un fatto ancora più importante è che arriva proprio nel momento in cui il comune raguseo diventa Repubblica con il chiaro programma della creazione dello stato profano. Il richiamo alla tradizione della repubblica romana, una conferma della legittimità della propria sovranità si cerca anche nella ricerca programmatica delle radici antiche. Dubrovnik si identifica con Epidauro. Epidaurea Ragusea appare nelle iscrizioni di Ciriaco d'Ancona sulla Fontana grande – che celebra anche Onofrio – e anche nel portico del Palazzo dei Rettori che diventa il luogo più ambito per l'affermazione dell'ideologia statale. Sui capitelli del portico, sopra l'entrata nella sala del Senato si visualizza l'iconografia dello stato profano riferendosi ai modelli antichi, che sono anche il punto di riferimento per la cornice architettonica della sede del potere profano. Onofrio di Giordano della Cava è riuscito con il proprio sapere tecnico e con la sua conoscenza del repertorio antichizzante di realizzare nell'architettura del palazzo dei Rettori il concetto necessario alla coscienza risvegliata della libera Repubblica e prossimo allo spirito umanistico di Dubrovnik quattrocentesca.